

Ziman **U** Zar

Jimre 1 payiza 2021

Govarekî zimannasî ya werzî ye

Xudan îmtiyaz: Dr. Teha Resûl

Sernivîser: Fereydûn Saman

Sernivîserê fexrî: Tofîq Wehbî

Rawêjkara kargêrî: Evîn Ehmed

B.peywendî: sara saadî

Ziman u Zar

Serrastker: Fatîh Moderîs

dîzaynî nawewe: umêd mihemed

berg: aram elî

çap: 2021

tîraj: 750 dane

nrx: 5000 dînar

çap: çapxaney

Ji bo peywenîdî bi Ziman u Zar
fereydunsama61@gmail.com

Ziman **U** Zar

Jimre 1 payiza 2021

Govarekî zimannasî ya werzî ye

navenda Xanî ji bo lêkolînên hizrî u
civaka perwerde ya Margarêt ê derdixe

**VARYANTÊ SANIKÊ ELIK Û
FATIKE SER O PÊVERONAYÎŞ**

□ Sürya HUMAN

KILMÎ

Meqale pêveronayîşê varyantanê sanikê Elik û Fatike ser o ya. Varyantê na sanike zafê. Varyantê aye ya Almanî Hansel û Gratel hetê birayê Grîmmî ra ameya arêdayîş. Seba na xebate, sanikê ke ameyê weçînayîş vatoxê înan dîyarê. Amancê na xebate no yo ke, şeş varyantanê sanikê/ eştanikê Elik û Fatike bide têver û mabenê înan de ferq û hemparîyê înan vîne. Her varyant yew mintiqaya ra ameyê arêdayîş. Ma çar varyantî kitaban ra girewtî. Varyanta yewine mintiqaya Mamekîye ra, a diyîne mintiqaya Xinis û Tekmanî ra, a hîrêyîne mintiqaya Erzinganî ra, a çarine mintiqaya Çewlîgî ra ameya girewtene. Varyantê mintiqaya Sêwrege zî Yakup TAŞÇÎ bi xo arê dayo û ma rê erşawito. Varyantê mintiqaya ya Licê zî ma bi xo arê da û bi gorê metodê cigêrayîşê qeyd kerd û ma bi xo zî deşîfrasyonê na varyante kerde. La ma meqale de ca nêda yew bi yew varyantan. Xebate ma di beşan ra yena pê. Beşê yewine de pênasê û taybetmendîyê sanike ser o ameyo vindertene. Behsê pênaseyê sanike û pênaseyê unsurên sanike û vinayîşê ke derheqê çimeyê sanîkan de yê qalê înan beno. Sanikê senîn vejîyê meydan û senîn vila bîyî? Ma bi kilmkî derbarê nê persan de serê nê vînayîşana vindertê. Beşê diyîne de pêveronayîşê sanikan ser o ameyo vindertene. No pêveronayîş hetê babete, ca, wext, uslûb, figur û motîfî ser o bîyo. Beşê peynîye de ma bi çend şîroveyanî na xebata xo tamam kerde.

Kilîtçekuyî: Folklor, Edebiyatê Fekkî, Kirmanckî/Zazakî, Sanike, Varyant, Elik û Fatike

ABSTRACT

Our study is on the versions of the tale, Elik and Fatike. There are several versions of this tale. The German version of this tale is Hansel and Gratel, compiled by Grimm brothers. The narrators in all the tales selected for this study are evident. The aim of this study is to compare six versions of the tale from different places and to find the differences and common parts of them. Each version has been compiled from different regions. Four of these versions have been taken from compiled and published books. The first version was compiled from Dêrsim / Tunceli, the second from Hınıs and Tekman, the third from Erzincan, and the fourth from Çewlîg / Bingöl. The Siverek version was compiled by Yakup TAŞÇI and sent to us. We compiled the Lice/ Diyarbakır version by ourselves, saved it according to the compiling method and deciphered it.

Our study consists of two parts. In the first part of the study, we focused on the concept of fairy tales. In this section, we have included the idea of what a fairy tale is and its elements in order to examine the concept of fairy tale. We also included information about the general characteristics and sources of fairy tales. We briefly talked about the definition of fairy tales, their elements and sources of that are shaped in the historical process. In the second part, we focused on the comparison between compiled fairy tales. This comparison is in the context of subject, place and time, style, figure, and motif. In the conclusion part, we will have finished our work with a few comments.

Key Words: Folklore, Oral Literature, Kirmanckî / Zazakî, Tale, Version, Elik û Fatike

DESTPÊK

Folklor yan zî şarnasî tena serê xo zaniştêko zaf hîrayo. Mîyanê folklorî de tradîsyonê şarî estê. Veyveyî, şînî, roşanî, kayê domanan, nameyê domanan(tutan), şamî, weledîyayîş cînîyan, bazirganî, rênçberî, rîtuêlê, dînî, tarîx, zanayîş, edebîyatê fekkî ûsn. estê. Merdim eşkeno vajo ke çîyê ke şarî eleqedar keno heme mîyanê folklorî de ca gêne.

Edebîyatê fekkî mîyanê folklorî de cayêko hîra û muhîm gêno. Bi edebîyatê fekkî rûmetê komelî, kulturî neql beno. Xususen zî seba şaranê bindestan nê çî zaf muhîm ê. Folklorê kurdan zaf dewlemend o. La çî heyfo ke na dewlemendê mîyanê xebatanê akademîkan de zaf tay ca girewta. Tewr zaf zî metnê Kirmanckî/Zazakî tay nusîyayê û ser o xebatê akademîkî tay bîyê. Kirmanckî/Zazakî hetê edebîyatê nuşteki ra zaf tepîya menda. No tepîya mendişî de rolê polîtîka zaf esto. Serrano ke zîwan û kulturî kurdan ser o yew eceqnayîşêke û çînîbîyayîşêke esto. Ma netîceyê nînan vînenê. Seke yeno zanayîş ewro Kirmanckî/zazakî taluke de ya ver bi mergî ya şîna. Coka ma waşte ke no taluke ver de bibê yew çilkê ke û bi xêrê na xebate yew kerra ke xebatanê kirmanckî/zazakîye ser o rone.

Kirmanckî/zazakî mintiqayanê cîyayan de yena qalkerdiş. Her mintiqaya ke kirmancî/zazayê tede ciwîyenê hetê malzemeyê folklorî ra zaf dewlemend ê. Fekkê her mintîqa goreyê tayê xususîyetan bedelêno. Ma zî seba na xebate şeş mintiqayan ra varyantê eştanîkê Elik û Fatike weçînayê û pêveronayîşê înan kerde.

Sey yew dîsîplînêke, zaniştîyê folklorî reseno se û çewres (140) serre verê cû, la verê ey zî xebatî folklorî ser o bî. Folklor yan zî şarnasî,

mîyanê akademîya de seserra newyesî de sey yew şaxêka zaniştîya xoser ca girewto û mîyanê xo de zaniştîyê şarî hewnayo. Coka balê heme şarê dinya anceno. Rewşa ke ewro merdimîye tedeya her hetî ra vurîyayîş û averşîyayîşê kulturîya girêdayîya.

Edward B. Tylor, antropologo îngilîz vano kultur, pêroyî kompleksê-têmîyankekewteyê, mîyanê xo de zaniştî, bawerî, tradîsyonî, têwgêrayîşî hunerî, erjnayeyî exlaqî û qebîlîyetî û musayeyanê bînan xo de hewneno ke merdim înan sey endamê komelî bi dest keno. Semedê folklorî yan zî şarnasîye prosesêko dergûdila lazim o.

Şaro ke erey dest bi wendiş û nuştişî kerdo, her hetî ra tepîya mendo. Kurdan zî erey dest bi wendiş û nuştişî kerdo. Seba cuyê kulturî ganî ziwan bêro pawitiş, wexta ziwan vîndî bi o wext kultur zî mireno. Coka xelesnayîşê kirmanckî/zazakî qeydkerdiş û nuştişê tradîsyon û edebîyatê fekkî yo. Edebîyatî fekkî, urf û adet, zanayîşê şarî, tarîx, kultur bêro qeydkerdiş û nuştiş o wexta ziwan taluke ra vejêno. Semedê xelasê ziwanê bi taybet xebatê folklorî zaf muhîm ê. Kirmanckî/zazakî de xebatê folklorîkî tayê. Xebate ke bî zî tena arêdayîşî ya sinor kerdeyê. Ganî nê arêdayîşî hetê teorî ra bêre tasnîfkerdiş û tehlîlkerdiş. No proses de zî zaniştîyê folklorî kewena dewre. Folklor, hetê etudkerdişê sanikan ra rolêko muhîm gêno. Kulturê şarî de, sanike sey xezîneke ya. Bi sayê zaniştîyê folklorî na xezîne vejêna werte û mîyanê kulturî de cayêko muhîm gêna.

Pêroyî wina yeno zanayîş ke folklor dîsîpîlnêko akademîk o, mîyanê nê dîsîplînî de her tewir malzemeyê edebîyatê fekkî yê şarî ca gêno. Nînan ra yewe zî sanik a. Çekuyê sanike, erebkî de yena mana “mesel”e. Kirmanckî de zî semede sanike varyantê “sanike, estanike, meselike” yene şuxulnayîş.

1. SANIKE

Edebîyato nuşteki, serê edebîyatê fekkî ra awan bîyo û xo ver dayo bîyo gird. Sanike zî hunerê merdimîya û hezar serrana ke yena qalkerdiş. Coka bingehê edebîyatê fekkî de sanike cayêko muhîm gêna. Sanike sey malzemeyê folklorî bînan mîyanî ciwîyayîşî de awan bîya û heta na roje ameya muhafazakerdiş. Her komelî de û her wextî de qalderdoxê sanike gorê xemlûxeyalanê xo yan zî ê komelî, sanike vanê û vilakenê. Şewanê dergûdilan de, teraqeyan de, civatan de bi nê qalan şewî bîni weşî. Verê rakewtişê domanan zî yena qalkerdiş. Afirayenê sanike dîyar nîyê, na zî sanikan kena malê şarî û yan zî anonîmî. Loma sanike bi na taybetîyê xo mîyanê edebîyatê fekkî de û komelî de cayêko muhîm gêna.

Kirmanckî/Zazakî de semedê sanike nameyê sey eştanike, fîstanike û meselike zî yena şuxulnayîş. Kurmancî de semedê sanike nameyê sey çîrok, çîrvanok, çîrçîrok, kurteçîrok, xeberoşk, xemîşok, mesel, meselok, metelok, serborî, serpêhatî, serhatî, hikaye, hîkayat ûsn. soranî de zî çîrok yan zî heqayet yena şuxulnayîş. (Keskîn, 2019:

205) Hewramkî de zî semedê sanike, raze, razîe yena şuxulnayîş. Mîyanê dîyalektanê kurdî de tena semedê çekuya sanike yewi ra zafêrî nemê ci eştanê ra zî aseno ke kurdî çiqas dewlemend a. Nika ma biewnî kamî sanike senîn pênase kerdo/a:

Mîyanê edebîyatê Tirkan de Pertev Naîlî Boratav bi xebatanê xo yê serê sanikan de yeno naskerdiş. O sanike wina pênase keno:

Sanike yew qala kilmeke ya bi nesîr vecîyena, tore, bawerîya dînî û sêhr ra xoser, bi tamamî viraşteyê xeyalî, raştîye ra dûrî û îddîaya bawerkerdişê qalanê xo çinî ya. (Boratav, 2000: 75).

S.Sakoğlu zî wina pênase keno:

Eştanike tayê kehremanê xo heywan û estîyê serê tebîatî yê, serebutê xo welatê eştanikan de ênî werê, viraşteyê xeyalî bê zî eşkenî goşdaran bidê bawerîkerdiş, yew tewrê qalê fekkî ya (Sakaoğlu, 2002: 4).

Goreyê Celîlê Celîl pênasê sanike no yo:

Sanike kokê çêr ra yena û manaya vate, qalkerdiş, vatişî dana. (Keskîn, 2019: 205).

Gorê pênaseyê curinan ra merdim eşkeno vajo ke sanike, qalê ka gelerî ya û pêroyî nesîrê. Bi hawayêko fekkî ameya qalkerdiş û nêqil bîya. Viraştaxê sanikan bellî nîyê, malê şarî yê.

1.2. Unsûrê Sanike

1.2.1. Babete

Sanikan de çîyo tewr muhîm babeta. Heme serebutê dorê yew babete de şîne yenê. Amancê sanikan vazenê yew mesaj bide. Şerê başî û xirawîye, raştîye û xeletîye, heq û neheqîye ser o yenê qalkerdiş.

1.2.2. Ca û Wext

Sanike de ca û wextê meseleyan bellî nîyo. Sanikî, bi tayî qiseyanê standardan dest pêkenê û reyna bi qiseyanê standardan qedênê. Nê qiseyî tim destpêkerdişê sanikan de benê. Qiseyanê standardan ra çend nimunê: “Cêke beno çînî beno”, “Beno nêbeno”, “Wextanê verinan de”, “Wextêke de”, Tîya bî û çînê bî”. Bi nê qiseyanê standardan zî qedênê: “Miradê xo şa bî, Heq miradê şima bikero.” (Çîçek, 2012: 8589-).

“Mi ra zûr Hûmay ra raşt, mi yo taway helaw viraşt, mi gueşdarûn ra kerd raşt” (Kuriş, 2014: 98101-). “Î ûja meqsed o miradê xo bî şa, rehmetî day û bayî cim’etî.”

Bi nê qiseyanê standardan ra dîyar beno ke sanikan de wext nêdîyar o. Wext tewr zaf demseran ra yan zî kar û barî ra dîyar beno. Nimaneyî, zimiştan, hamnan, payîz, wesar, mîyanê şewe, nizdîyê nimajî, serê sibayî usn. wext pêroyîn nînan ra dîyar beno. Ca zî dewe, koşkî , serê koyî, mixarê, serê yenî ûsn. beno.

1.2.3. Uslûb

Uslûb sanikan de cayêko muhîm de yo. Seke ma zanê sanike de raştî çinî ya, la reyna zî qalkerdox yan zî qalkerdoxe bi vatişê xo tonê vengê xo û jêstanê xo goşdayoxan ancenê xo û bawerîyêke goşdayoxan de virazîyena. Bi qiseyanê standardan, bi îdyoman û bi vateyê verinan ziwane sanikan dewlemend û xurt beno û bandorê înan bihêz beno.

Uslûbî de çiyêko tewr muhîm zî tekst yan zî herikîyayîşê qiseykerdişî yo. Herikîyayîşê sanikan, estbîyayîşê her emrî ra goşdayoxê, nê pêro semedê sanikan bingehêko pîl virazenê û sanikî hîna baş vîrê merdime de manenê. Bi no hawa emrê sanikan beno derg û neqlê nifşanê xo dima ra benê.

1.2.4. Fîgurî

Fîgur yan zî karakter, sanikan de bine di beşan de cîya benê. Fîgurê bingeyî û figurî hetkarî. Figurê bingeyîni qehremanê, serebûte derdorê înan de şina yena. Qehremanî wayîrê taybetmendîyêke îstîsnayîyê. Fîgurî hetkarî zî, hetê qehremanî yan zî qehremane kenê.

Qehremanî sanike de cayêko muhîm de yê. Bi têgerayîşê qehremanî/e form û verêdayîşê sanike dîyar bena. Mîyanê qehremanî/e û figuranê hetkaran de cîyabîyayîşêko tewr muhîm qabîliyet û biaqilîyê qehremanî/e ya.

gênê. Sanikan de figurî tena merdim nîyê. Heywanî, cind û perî, cinawirî, cayuye zî ca

1.2.5. Motîf

Motîfî, awanîyê sanikan virazenê û hetê etudê sanikan ra wayîrê cayêko muhîm ê. Her sanike ganî wayîrê motîfeke bo.

Derheqê motife de xeylêk pênaseyê estê. Thompson motîfî no hawa pênasê keno: “Verê ra wayîrê qabilîyetê cuye yo, unsurê tewr qij sanike yo” (Sakaoğlu, 1980: 214). Cigêrayoxê sanikan yo Almanic Max Lüthi zî motîfî wina pênasê keno: “Wayîrê qabilîyetêke ya xo mîyanê tradîsyonî de pawito unsurê hîkaye ya tewr qij a” (Lüthi, 1990: 18). Nê wîrdî pênaseyan ra zî ma fam kenê ke motîf unsurê tewr qij yê sanike yo.

Motîfî goşdayoxan ancenê mîyanê lepê sanikan, bi no hawa goşdayoxan de fikranê cîya cîyan vîezenê û reaksiyonê goşdayoxan peymitena. Coka bandorê unsurê motîfî goşdayoxan ser o xeylêke yo.

1.3. TAYBETMENDÎYA SANIKAN

- Viraştoxê sanikan belî nîyê, yê şarî yê. Verûcû yew kesî ra ameya vatiş. Dima ra bîyê yê her kesî. Yanî sanikî unîversalê.

1 Stith Thompson, Motif Index of Folk-Literature, ABD, 1955, r. 2935-.

- Xeyalîyê û viraşteyê.
- Bi edebîyatê fekkî vila benê.
- Qehremanê sanikan wayîrê taybetmendîyanê estîyê serê tebiatî yê. Qehremanê sanikan hemberê werbînan de yê. Yanî başî û nebaşî, weşîkî yan zî neweşîkî, biakilî yan zî xêvî.

- Babetê sanike her çiqas serê tebiatîya, îstîsnayî bo zî mîyanê pêroyînê xo de wayîrê bawerîyêke ya. Schneider, na mesela ra eleqedar wina vano: “Sanike yew taybetmendî ya etifê raştîye kena wedarnena” (Schneider, 1984:37).

- Her çiqas serebûtê ke sanikan de derbas benê raştikên nêbî zî sanikan de şîret esto. Sanikî bi başî qedênê. Ê ke baş ê ser kewenê,

resenê mirad û meqsedê xo. Xirabî û xirabîye vinî kena.

- Sanikî, bi tayê qiseyanê standardan dest pêkenê û bi qiseyanê standardan qedîyenê.
- Bi qalkerdişê sanikan goşdayoxê wextêko rind, şênayî derbas kenê.
- Sanikî, rûmetî komelî, sazîyan û tradîsyonê komelî destek kenê, pawenê û neqlê pêşeroje kenê. Yanî bi sanikan, mîrasê kulturê komelî neqlê nifşan beno.

1.4. VÎNAYÎŞÊ KE DERHEQÊ ÇIMEYÊ SANIKAN DE YÊ

Eştîyayîşê sanikan mîyanê komelan de û motîf û babetan de hemparê, na zî sebaba vejîyayîşê tayî teorîyana (Keskîn, 2019: 208). Sanikî, senîn vejîyê meydan û senîn vila bîyî? Derbarê nê persan de vînayîşê cîya peyda bîyî. Nê warî de hîrê vînayîşê binaşê vejênê vernîyê ma.

1.4.1. Vînayîşê verê tarîxî (Ekolê mîtolojîye)

No vînayîş bingehê xo fikre birayê Grîmm û Dasent'î ra gêno. Gorê nê fikrî, sanikî bingehê xo Mîtolojîyê Hîndî (Veda'yan) ra gênê.

1.4.2. Vînayîşê tarîxî (Ekolê hîndolojîyê)

No vînayîş zî sey ekolê mîtolojîye, bingehê ekolê hîndolojîye Hîndîstanî ya girêdano û tarîxê Hîndîstanî sey çimeyo sereke ramojneno. Temsîlkarê nê vînayîşî yo verên Sylvestre de Sacy'yo. De Sacy, herûndê Vedayan de Panchatantra sey çimeyê sanikan mojnena. Gorê vînayîşî serê sanikan de bandorê dînî yanî Budîzmî esto. Gorê Theodor Benfey zî, kokê sanikan Hîndîstanî ra yeno û sanikî bi hîrê rayîrî derbasê Ewropa bîyê:

- 1) Ê ke seserra desine ra verê bi tradîsyonê fekkî ra vila bîyê,
- 2) Ê ke seserra desî ra dima bi bandorê Îslamîyetî û çimeyanê nuştekiyan vîyarteyê Bîzans, Îtalya û Îspanya bîyê,
- 3) Ê ke bi rayîrê Çîn û Tibetî ra serê Asyaya Mîyanine ra vîyarteyê Ewropa bîyê.

1.4.3. Vînayîşê etnografîkî (Ekolê Antropolajîye)

Bingehê nê ekolî rexnekerdişê ekolê mîtolojîye û hîndolojîye ra yeno. Etnografê sey Andrew Lang, Edward Taylor û Mc Lennan ekolê hîndolojîye rexne kenê û vanê ke bingehê sanike mîtolojî nîya, bingehê sanike ciwîyayîşê şariştanî yo yanî ciwîyayîşo medenîyo. Her cayê dinya de merdimî wayîrê bawerîye, orf û adetanê hemparanê. Coka na hemparîye xo de kultur û motîfanê hemparan vejena werte. No zî vejîyayîşê sanikanê seyyewbînan îfade keno.

2. PÊVERONAYÎŞÊ SANIKAN

Sanikê ke şeş mintiqayan ra arê bîyê, ma do nê beşê de înan hetê unsûranê sanike bide têver. Beşê hîreyîn de zî ma do hetê babete ra, hetê ca û wextî ra, hetê uslûbî ra, hetê figür û motîfî ra pêveronayîşê sanikêke her yew mintiqêke de amê arêdayîş bikerê. Ma do bi no hawa ferqêke mîyanê nê şeş varyantan de estê înan tespît bikeri. Hetê pêveronayîşî sanikan ra Propp'î qalê hîris û yew fonksîyonê sabîtan kerdo.

3.1. HETÊ BABETE RA PÊVERONAYÎŞÊ SANIKAN

Pêroyînê sanikan de tecrübeyê şarî bi rayîrê sanikan neqil benê. Keyê qehremanî/e feqîra. Babete nê çarçovayan de gêyrena; feqîrî-dewlemendî, çinbîyayîş, xirabî-başî, edalet ûêb. Ma wexta balê xo dane varyantanê sanikê Elik û Fatike de zî eynî rewşe esta.

Ma destpêkê sanike de fonksîyonê sabîtî ke Propp'ê qal kerde vînenê.

Ewilî keyeyî ra yew durkewtiş beno. Maye yan zî pî mireno. Bandorê nê durkewtişî hîna zaf domanan ser o dîyar beno. Varyantê Mamekîye de, maye û pî pîya mirenê. Bê apî yewê domanan nêmaneno. Varyantê Erzînganî, varyantê Xinis û Tekmanî, varyantê Sêweregi û Licê/ Dîyarbekir de mayê domanan mirena, doman û pî xo teyna manenê. La varyantê Çewlîgi de qalê maye nêbeno, pî mireno û ap ewnîyeno domanan ra. Varyantê Mamekîye û ê Çewlîgî de xirabî hetê nace yanî cinîye apî ra ra yena. Varyantê Xinis û

Tekman, ê Erzînagnî, ê Sêwrege û ê Licê de xirabî hetê damarîye ra yena. Babetê şeş heme sanikan zî bêwayîrî, nefret, çimbarnêbîyayeyî, zilmkerdiş, çimsîyayî, pêkewtişê xirabî û baş î ser o ya.

“Rozê, ma û pî ginenê piro mirenê. Domanî orte de manenê. Apêde domanû ra qeyîr kesê domanû çîne vîyo. Yî kî xo rê sonê lewê apê xo. Cinîya apî domanû de xêr nêkena. Xo xo de vana se bikerî ke na domanû ra bixeleşî” (Aldatmaz, 2013: 7).

“Rocê pî zewejîno maya domanû ser ro. Dêmarîye xêr bi nê domanû nîkena, dana domanû ro. Kepeg ardo vejena nono kepeg dana domananê seyû, nonû bînî kî domananê xo” (Çîçek, 2012: 85).

Mormek tekrar zewejîno. Zewejîno xêlê waxt derbaz beno na cênika newîya ra kî di domanî benê. Na domananê xo ra hes kena Alik be Fatike ra qe hes nêkena. Alik be Fatike ra rusnena naxir dewamli. Dewamli sonê naxir (Çîçek, 2020: 93).

Elik û Fatik kê apî xwi de mûnênî, apî yini ûnîyenû yin ra. Elik û Fatik timûtîm şînî diwar vêr, gawûnê kênî. Cinîyê apî yini qet yin ra hes nîkêna. Her ruej di nûnûn wişkan danû yin, yi sêrsibay ra hetûn şûnd pê inî di nûnûn cûyênî. Yew keynay apî yini zi ešta, nûmê ya Eyšîk a.

Eyşik timtimha kêye di rueniştî. May Eyşik zaf hol ûnîyena ti ra, çîyo weş duna ci (Kuriş, 2014: 98)

Dêmarîya nînan nînan ra hes nêkena. Vana ez sekera senêkera gurweyê bîyara nînan sere. (Taşçi, 2020: Sêwregi)

Elik o Fatike day îne mirena bay îne cînî hano. Cînî hano ena xuy kena îne ra. Vana ez sekî enî tutan seyîn vinîkî, çi tewir xo enî tutan ra bixelesnî. Payîzo şar şino xo rê erdanê xo cite keno . Damarîyê Elik û Fatiki vazena bay tutan bixapino tutan ra bixelesu (Atalay, 2020: Licê).

Seke cor ra zî dîyar beno bingehê sanikan bi pêkewtişêke deştpe keno. No pêkewtiş dêmarîye de yan zî nace de temsil beno. Dêmarî yan zî nace domanan nêwazena. Wazena domanan ra bixelasîye. Semedê na xelasîye kewena mîyanê mucadeleyêke. Cinîya apî domanû de xêr nêkena. Xo xo de vana se bikerî ke na domanû

ra bixeleşî (Aldatmaz, 2013: 7). Dêmarîye xêr bi nê domanû nikena, dana domanû ro. Kepeg ardo vejena nono kepeg dana domananê seyû, nonû bînî kî domananê xo (Çîçek, 2012: 85). Alik be Fatike ra qe hes nêkena. Alik be Fatike ra rusnena naxir dewamli. Dewamli sonê naxir (Çîçek, 2020: 93). Cinîyê apî yini qet yin ra hes nîkêna. Her ruej di nûnûn wişkan danû yin, yi sêrsibay ra hetûn şûnd pê inî di nûnûn cûyênî. (Kuriş, 2014, 98). Vana ez sekera senêkera gurweyê bîyara nînan sere(Taşçi, 2020: Sêwregi) Damarîyê Elik û Fatiki vazena bay tutan bixapino tutan ra bixelesu (Atalay,2020: Licê). Fikrê xelasbîyayîşî xo de xirabîye ano. Dêmarî yan zî nace zerrê xo de nê domanan qet qebul nêkena. Verê çimanê xo de zî nêwazena ya şirawena naxir yan zî wazena edebîyen înan ra bixelasîyo. Varyantê Xinis û Tekman, Erzînganî û Çewlîgi de sere birnayîşê manga, varyantê Mamekîye, Sêwregi û Licê de zî sere birnayîşê Elik û Fatike xirabîyê, nefretêke nişan dano.

3.2. HETÊ CA Û WEXTÎ RA PÊVERONAYÎŞÊ SANIKAN

Bê varyantê Mamekîye panc varyantê bînî bi qîseyanê standardan dest pêkerdo. Varyantê Xinis û Tekmanî, Erzînganî û Sêwrege de “Beno nêbeno”, varyantê Licê de “Cêke beno cêke çinî beno”, û varyantê Çewlîgî de zî “Ceyk benû ceyk nibenû” bi nê qîseyanê standardan dest pêkeno. Semedo ke vatoxê sanikan dîyar nîyo ma zanê ke nê sanikî anonîm ê. Şeş varyantan de zî serebûte wextêko nedîyar de vêreno. “Rozê, ma û pî ginenê piro mirenê” “Rozê cinîke mêrdê xo ra vana” “Rozê lazê pasayî yêno serê hênî” (Aldatmaza, 2013: 9). “Ruejêk may eyşik ti ra vûna”, “Ruejêk lac mîr şinû vêr çirr, astûwar owk dûnû” (Kuriy, 2014: 98, 100). “Enî çendêki hardan benê xo rê pê feletnê” “Çendêki qedêno şina qulikê kuwarî ra vëndena Elikî o vana” (Atalay, 2020: Licê). Çîyêko wext tede diyar bibo demserre ya. Varyantê Mamekîye de, Licê de, ê Sêwrege de qalê ramitîşê genimi beno. Seke yeno zanayîş genim payîzî yeno ramitîş û wesarî yan zî hamnanî wextê paleyîyo. “Wextê genimi yeno. Mordemek sono hêgayê xo rameno” (Aldatmaza, 2013: 7). “Payîz o, şar şino xo rê erdanê xo cite keno” (Atalay, 2020: Licê). “Keynê mirê xelî8 hadre biki ez meşt gayana şira xele bikera” (Taşçi, 2020: Sêwrege). Varyantê Xinis û Tekmanî de, Erzînganî de û Çewlîgî de domanê dawarî benê çerênenê. Nê varyantan de zî dîyar beno ke wext mabenê wesarî, hamnan û payîzî de yo. “San de kî naxirî anê çê” (Çîçek, 2020: 94). “Manga gureta şan de arda çê” (Çîçek, 2012: 86). “Êr ti zi yiin a şûe diwar vêr, temaşe bikir dê yi se kêni” (Kuriy, 2014: 98). Teyna ma têgerayîşê karakteranê sanikan ra wextî fam kenê. Ca zî hêgayê, naxir, serê banî, hot koyî yan zî cayêko nedîyar o. “Domanû cenê benê hêga, ronîn anê, ver de nane ro” (Aldatmaza, 2013: 8). “Alik be Fatike ra rusnena naxir dewamli. Dewamli sonê naxir” (Çîçek, 2020: 93). “Keynek gêna birayê xo gêna sereye xo gêna şina. Nê qeçekî

kownê dûrî şinê” (Taşçi, 2020: Sêwrege). “Wexta damarî îne rê sêrûne virazena wirdî sêrûnê xo gêne şinê sere banî, kiştê lojine de nişenê ro sêrûnê xo wenê” “Wirdî şinê şinê şinê şinê pê hot koyon ra vejênê” (Atalay, 2020: Licê). Çiyêko balkêş nê cayî semedê xelasê qehremanan benê çiyêko sembolîk. Nê cayan de mezlumîyê domanan dîyar a û dima ra zî bena îşaretê xelasê domanan.

Sanikî anonîm ê coka ra ca û wext tede dîyar nêbeno. Ma nê şeş varyantan de zî vînenê. Sanikî kamcî wexte amê qalkerdiş, ewilî kamcî coğrafya de vejîyaya û senîn bî vila ma nîna nêzanê. Ma şeş varyantan de zî vînenê ke cê serebûte warêko hêra û akerdeyê de vêreno Yanî mekanêko girewte de serebûte nêvêrena. Na taybetîyê pêroyînê yê sanikan a.

3.3. HETÊ USLÛBÎ RA PÊVERONAYÎŞÊ SANIKAN

Sanikî bi demo vîyerte de yenê qalkerdiş. Na taybetîyê pêroyînê yê sanikan de eştâ. Hetê wextî ra sanikêke ameya qalkerdiş û bi fekkan heta nika ameya resaya ma pêro demo vîyarte de qewimîyê. Her vatox yan zî vatoxe gorê xo bi tarzêke qalkerda. Pêroyîne sanikan de ristê kilmê. Her emrî ra goşdayoxê sanikan eştê, na zî semedê

goşdayoxan hetê famkerdişî ra hêsanîyek virazeno. Wexta ristê kilm û zelal bê o wext goşdayoxê sanikan zêde benê. Na hunerê vatoxan zî dîyar kena.

Varyantê sanikê Mamekîye de ne qiseyêka standart ne îdyomê ne zî vateyê verênan eştâ. Sanike raşte raşt bi ristayanê kilman yena qalkerdiş. Na varyant semedê domanan hetê famkerdişî ra zehmetîyêk nêmojnena ra. Herîkyayîşêk tede eştâ. Gorê fekê Dêrsîmî ameya qalkerdiş, ê ke fekê Dêrsîmî nêzanê hetê famkerdişî ra beno ke zahmetî biancê. Tabî na taybetî semedê sanikanî yanî fekkanê bînan zî yo. Çimkî mîyanê şarî de hetê qalkerdişî ra yew standardêke çin o.

Varyantê Mamekîye û varyantê Erzînağî gorê fekê Sêwreg, Çewlig, Licê û Xinis û Tekmanî de vurîyayîşê herfan esto. Nê herfî “j-z”, “s-ş”, “l-r” yê. “Mordemek, filan ca de jarê esta, ala so jare, pers ke, no hêgayê ma çayê nêrewîno” (Aldatmaza, 2013, 7). “Rozê sono naxir yeno ke cênîya xo gunena piro mirena” (Çiçek, 2020: 93). “Mîrçike yena gilê dare ra nîsena” (Aldatmaza, 2013: 8). “Vana mêrdek zîyare esta, şorî zîyare ser, vaj zîyarê ez kurbanê ton o gurwe yo wina ame yo ma sere, a do torê qey çîyê vajo” (Taşçi, 2020: Sêwrege). “Şo serê zîyari xo rê rîca biki Homa belkî to ra çîki vajo” “Honenê mîlçîkêk yena dorê îne gêrena” (Atalay, 2020: Licê).

Sewbîna şaş varyantan de zî ristê kilmê. Na taybetmendî mîyanê şeş sanikan de zî hempar a û hîtabê her emrî kena. Yanî domanî zî û merdimê ke emrê înan pîl o eşkenê goşdarî bikerê. Bê varyantê Mamekîye sanikî bînî bi qîseyêka standarde dest pê kerda. Varyantê Mamekîye û ê Erzînganî rasteraşt qedêna la varyantê Licê, ê Sêwrege, ê Çewlîge û Xinis/Tekmanî yan bi temenîyeke yan zî bi qîseyêko standart qedênê. “Mîradê xo şa bî, Heq miradê şima bikero” (Çiçek, 2012: 89). Na varyantê Xinis û Tekmanî ya û dûayêke qedêna. Tîyade ma bandorê dînî vînenê û na mîyanê şarî de qalibêko. “Mi ra zûr Hûmay ra raşt, mi yo taway helaw viraşt, mi gueşdarûn ra kerd raşt” (Kurij, 2014: 101). Na zî varyantê Çewlîgî ya û peynîyê sanike de vatox/e goşdayoxan rê dîyar kena ke na sanikê de raştî çin a û bi qîseyêko standart sanike qedineno/a. “A da çîroka mi dîyarî, rehmet bîyarê guha rê” (Taşçi, 2020: Sêwrege). Varyantê Sêwrege de zî bandorî dînî esto û bi qîseyêko standart qedêna. “Î ûja meqsed o

miradê xo bî şa, rehmetî day û barî cim’etî” (Atalay, 2020, Licê). Varyantê Licê de vatox qehremanî resneno amancê xo û sanike de başî kewena ser û sanike bi peynîyêka bextîyarî qedineno.

Seke ma cor de zî dîyar kerd, pêroyînê sanikan de demo vîyarte esto yanî sanikî bi gorê demo vîyarte yenê qalkerdiş. La ca ca vatox yan zî vatoxe gorê di deman sanike qal kena. No zî ge-ge mîyanê goşdayoxan de nedîyarîyêke virazena. Na nedîyarî mîyanê di deman de vîyartişêk mojnena ra. No rewş heme varyantan de esto. Ma zanê serebûte demo vîyarte de bîya la wexta yena qalkerdiş gorê demo nikayîn qal bena.

Ma reyna bêri serê vatişanê qaliban. Varyantê Licê de ma ca-ca nê qiseyanê qaliban, vatişanê tekrarinan û liqmatikan vînenê. “Çîçiko vîçiko Eliko Fatiko piraniko xeberiko”, “Elikî murikî bêê, Elikî murikî bêê!”, “Kam hardanê mi bero mi bi hewo, kam hardanê mi bero o mi bi hewo!”, “Babegîd”, “Elikê binê koxê kergan”, “Şeklo şemali” (Atalay, 2020: Licê). Ca-ca ma mîyanê sanikan de vatişanê tirkî zî vînenê.

3.4. HETÊ FÎGURANÎ RA PÊVERONAYÎŞÊ SANIKAN

Fîgurêke sanikan de ca gênê mîyanê komelî de temsîlkarîye tay çîyanê sembolîkan kenê. Nê çîyê sembolîkî bandorê xo danê rûmetîye komelî û normê komelî ser. Varyantanê sanikê Elik û Fatike de ma vînenê ke nê çîyê sembolîkî reştîyê komelî ramojnênê.

Heme varyantan de fîgurê bingehênî Elik û Fatike yê. Ma fîgurê Elik û Fatike de pak, pakîye û saxekîye vînenê. Rolêko Elik û Fatike girewto serê xo hetêkê komelî dîyar keno. No het rîyo sipî yê komelî yo. Yanî rûmetîyê komelî yo. Wexta cêkede nebaşîye biba hemberê ci de zî qetîyen başî esta. Başî rîyo sipî yê komelî yo û Elik û Fatike de vejêno werte. Varyantanê sanikê Elik û Fatike de fîgurê hetkarî ke başî temsil kenê û hetê figuranê bingehan kenê zaferî heywanê. Bi figuranê hetkaran fîgurê bingehînê resenê mird û meqsedê xo. Sanikan de tena figurî başî çîn î, şexsîyetê xirabî zî seyrê sanikan vurinenê û wayîrê bandorêke yê . Felsefê cuyê komelî, awanîye psîkolojîyê komelî serê figuranê baş yan

zî xiraban de yena qalkerdiş. No zî semedê naskerdişê komelî virazeno. Bi no hawa komelî de yew normêko tradisyonel virazeno, aqibetêke amê figuran ser semedê merdiman beno yew mesajêke, fikrêko bingeyî ke başî yan zî xirabîye çî ana merdimi vernî ramojneno. Varyantanê sanikan de figurî hetkarî ê ke tewr muhîmî vurîyenê. Varyantê Xinis û Tekmanî, ê Erzînganî, ê Sêwrege û varyantê Licê de figura hetkare ya a tewr muhîm Dêmarrî ya. La varyantê Mamekîye û varyantê Çewlîge de rolê dêmarrî keweno datcînî deşt. Badê Elik û Fatike dêmarrî yan zî datcînî sanike de wayîrî rolêka muhîm a. Serebûte derdorê aye de şeklê xo gêna.

Wexta ma balê xo danê figurê bingeyî pêro tebaqaya (alt tabaka) binêne temsîl kenî. No zî vernîyê zaf çîyan akeno. Nê çî figurê pî yan zî datî vejêno vernîyê ma. Pî yan zî dat figurêko hetkaro û yew taybetîyêke ey çînî ya bêaqil, xêv, xêvekîye, saxekîye temsîl keno. Leze beno maşê cinîyê xo, çîyêko cinî te ra wazena bêpers, bêters qebul keno yan zî leze xapêno. Varyantê sanikan de kontekstê figurê hetkarê pîyê xêvî yan zî apê/datî xêvî de vejêno vernîyê ma. Dêmarrî yan zî datcînî pê figurî pî yan zî datî wazena bireso amancê xo. Dêmarrî yan zî datcînî Elik û Fatike ra hes nêkena, xêr nê wirdî domanan nêkena, wazena nê wirdî domanan ra bixelesîyo. Wexta dêmarrî yan zî datcînî wazena domanan ra bixelesîyo pê oyinkerîye û qurnazîyê xo xêvîyê mêrdê xo ra îstîfade kena. “A ya mêrdedê xo yê bêaqilî rê talimat dana” (Taşçi, 2020: Sêwregi). Tabî ge-ge figurî bingeyî zî bêaqilî kenê û kewenê dafike. “Fatike zî ehmaqa, sey saxekan şina gengola dix o şana têra” (Atalay, 2020: Licê). Bawerîye yanî dînî semedê amancê xo şuxulnena û tîya de mêrdê xo daxilê oynê xo kena. “Cinî ya kezeb reş a xo kerdo herûnda zîyar” (Taşçi, 2020: Sêwregi). Mîyanê figuranê hetkaran de ê

ke ser tebaqayê de ca gênê paşa yan zî lajê paşê yo. Nê figurî sinifsal pozîsyonê dîyar kenê.

Çîyêko tewr muhîm figurê bingeyî de taybetmendîyêka îstîsnayî, rewşêko îstîsnayê yan zî têgerayîşêko serê tebîetî çinî yo. La figurê hetkarî her yew gorê xo wayîrê taybetmendîyêke îstîsnayî yê. Fîgurê hetkarî ke kiştê figuranê bingeyîyan de yê û hetê înan kenê, vernîyê xirabîye gênê. Fîguranê hetkaran ra ê ke heywanê, yanî milçike, teyre, manga, paskovî fîguranê bingeyîyan îqaz kenê semedê xirabîye û raştîye temsîl kenê. Hewyanî, sanikan de ge benê qehremanî bingeyîn ge zî benê hetkarê qehremananê bingeyan. Figurê heywanan sanikan de tarzêko fantastîk, macerayêka bi heyecan virazeno. “Teyrek vana: “Sêkurê, kêyeyê şima wedarîyayeyê, na dêmarîya şimaya kena

şima kiştene do, xo rê biremê ganê xo birêynê” (Taşçi, 2020: Sêwregi). “Milçike zî îne rê fihêlanê damarrî qal kena” (Atalay, 2020: Licê). “Mûnga vûna: Mebêrmîyen! Wa mi sara bibirnî, guêşt mi yini ri tal û. Yi nişkênî guêt mi bûrî, la şima ri şîrin û” (Kuriş, 2014: 99). “Manga domanû ra vana: Mi sare birnenê sima astîkanê mi berê tekrar binê cayê de, bine yar de bine wele kerê. Uza rakerê î astîkanê mi ra ûnca yemegê sima aynen dewam keno” (Çîçek, 2020: 9495-). “Manga êna ra zon terefê Heqî ra vana: Nê qoçê mi berz ke emeg vecîno, xo rê emeg ci ra burê, anca ser de kerê ama dêmarîya x ora mevacê” (Çîçek, 2012: 8586-). “Mirçike vana: Nê sima kisenê. Fatike ra vana, tosa Alikî biremne, Alik kî to dime ra, sewa tosa xo bivazo. Henî biremê şerê, bixeleşîyê” (Aldatmaz, 2013: 8).

Figurê hetkarê zaf ê la êke zaferê seyrê sanikan vurinenê ma qalê înan kerde.

3.5. HETÊ MOTÎFÎ RA PÊVERONAYÎŞÊ SANIKAN

Sanikan de qehremanî wayîrê taybetmendîyê serê tebiyetî yê, konseptê ca û wextê nedîyar o, başî ser kewenê xirabî zî yenê cezakerdene, formelê destpêke, peynîye û mîyanine yena şuxulnayene. Sanike têdeyê xo de mîzahêko zerretenik, hîsgerîyê komelkî hewênena. Ê ke benê vinî, ê ke rayîr mojnênê, qehremanî ke yenê remnayîş û kela yan zî zîndanên de benê esîr, dêmarriyî, hewymanê ke yenê ziwan nê pêro sanikan de sey motîfî ca gêne û merdimî vejenê raywanîyêka fantastik. Na beşê de ma do “Katalogê Motifê Sanikan ya Mîyanneteweyî” yê Stith Thompson îstîfade bikeri. Wexta ma no pêveronayîş kerd ma do her motîfî bine sernûştêyê kê de binûsni. Motifê ke ma nê şeş varyantê sanikan de tespît kerde cêr de yê.

3.5.1. Maye

Motîfî maye / dayîke timûtim destpêkerdişî îfade kena. Roşnîye, zerrîveşnî, pawitoxî temsîl kena. Kesayetêka zanaye ya. Xozaye de rolê maye berardiş o. Destpêkê cuyê merdimatîye de rolê maye zaf muhîm o. Maye bîyayîşî, weledîyayîşî temsîl kena. Sanikê Elik û Fatike de badê mergê maye/dayîke domanî sêwir manenê. Yanî bê wayîr

manenê. “Rozê, ma û pî ginenê piro mirenê. Domanî orte de manenê. Apê domanû ra qeyîr kesê domanû çîne vîyo” (Aldatmaz, 2013: 7).

3.5.2. Merg

Merg qedîyayîşî keye ra durkewtişî yewî îfade keno. Sanikê Elik û Fatike de zî serebûte mergê maye û pî dima ra destpêkeno. Merg bêwayîrî zî temsîl keno. Wexta pî yan zî mayê yewî bimro merdim

bêwayîr o. “Rozê, ma û pê ginenê piro mirenê. Domanî orte de manenê. Apê domanû ra qeyîr kesê domanû çîne vîyo. Yî kî xo rê sonê lewê apê xo. Cinîya apî domanû de xêr nêkena. Xo xo de vana se bikerî ke na domanû ra bixeşî. (Aldatmaz, 2013: 7). “Rozê sono naxir yeno ke cênîya xo gunena piro mirena. Mormek tekrar zewejîno. Na cênîka newîye Alik be Fatike ra qe has nêkena” (Çîçek, 2020: 93). “Zemanê maneno maya domanû mirena. Rocê pê zewejîno maya domanû ser ro. Dêmarîye xêr bi nê domanû nîkena, dana domanû ro” (Çîçek, 2012: 85). “Di biray benî. Înî birayûn ra yew mirenû, di qijî yi mûnênî. Cinîyê apî yini qet yin ra hes nîkena. Her ruej di nûnûn wişkan danû yin, yi sêrsibay ra hetûn şûnd pê inî di nûnûn cûyênî” (Kuriş, 2014: 98). “Dêmarîya nînan nînan ra hes nêkena. Vana ez sekera senêkera gurweyê bîyara nînan sere” (Taşçi, 2020: Sêwregî). “Elik o Fatike day îne mirena bay îne cînî hano. Cînî hano ena xuy kena îne ra. Vana ez sekî enî tutan seyîn vinîkî, çi tewir xo enî tutan ra bixelesnî” (Atalay, 2020: Licê).

3.5.3. Pî / Bawk

Nimûneyanê sanikan de motîfî pî/bawkî wayîrê îmajêko xurtî yo. Rayîr mojnenî, pîlitî keno, wayîr vejênoza û serwext o. Wexta hewcedarîye bibo sey pawitoxeke vejêno werte . La ma sanikê Elik û Fatike de vînenê ke rolê pî/bawkî eksê nê nimûneyan o. Nê varyantan de pasîf yew rewşê pî eştî. Temsîlkarê bêaqilî, saxekî û ehmaqî, belengazî, bêçareyî yo. Cinê xo ra talîmat gêno. Bê pers cinî vana se wina keno. Varyantê Mamekîye û Çewlîgî de dat/ap cê pî gêno. Dêmarîye zilmê domanan kena pî/dat tîya de pasîf o, wayîrîyê domanê sêwiran nêkeno. Şeş varyantanê sanikê Elik û Fatike de

karakterê pî serebirnayîşê domanan yan zê serebirnayîşê manga qebul keno. Nê kebulkerdişî de dîyar beno ke pî goş nêdano domananê xo. Pî wexta serebirnayîşî kebul keno, daxilê gunê dêmarriye beno. “A ya mêdedê xo yê bêaqîli rê talimat dana” (Taşçi, 2020: Sêwregi).

3.5.4. Dêmarriye

Sanikan de rolê dêmarriye badê mergê maye destpêkeno, dêmarri nebaş a. Pî sey her gavî pasîf o. Dêmarri domanan rê xirabî kena, pê karanê giranan kena, domanan rê teda kena, celud a. Niheqîya kena, mîyanê domananê xo û xurtanê xo de ferq virazena û înan cêra kena. Nan nêdana domanan her tim înan erşawena dawarî. Oyinkera, qurnaza, fêlê, entrîka te ra yena. Fikrê dêmarriye xirabîye ser o yo. “Cinîya apî domanû de xêr nêkena. Xo xo de vana se bikerî ke na domanû ra bixeşî. (Aldatmaz, 2013: 7). “Na cênika newîye Alik be Fatike ra qe has nêkena” (Çîçek, 2020). “Dêmarriye xêr bi nê domanû nîkena, dana domanû ro. Kepego ardo vejena nono kepeg dana domananê seyû, nonê bînî kî dana domananê xo” (Çîçek, 2012: 85). “Cinîyê apî yini qet yin ra hes nîkêna. Her ruej di nûnûn wişkan danû yin, yi sêrsibay ra hetûn şûnd pê inî di nûnûn cûyêni” (Kurij, 2014: 98). “Dêmarriya nînan nînan ra hes nêkena. Vana ez sekera senêkera gurweyê bîyara nînan sere” (Taşçi, 2020: Sêwregi). “Elik o Fatike day îne mirena bay îne cînî hano. Cînî hano ena xuy kena îne ra. Vana ez sekî enî tutan seyîn vinîkî, çi tewir xo enî tutan ra bixelesnî” (Atalay, 2020: Licê).

3.5.5. Heywanê

Heywanê ke sanikan de ca gênê û qisey kenê timûtîm merdîman ra hîna zîrekê û jîr ê. Ma nê şeş varyantan de zaferî motîfê mîlçîke û manga vînenê. Motîfê mîlçîke rastîye, heqîqetê temsîl kena û her

tim hetê başîye de vindena, başîye sembolize kena. Manga zî mîyanê kurdan de sey milakete yena qebl kerdene.

Tarîxê merdimatîye de mabenê merdim û heywanî de têkilîyêka xurt bîya. Şeş heme varyantan de zî motîfê mîlçîke û manga esto. Mîlçîke û manga sey karakterê

hetkarî vejênê vernîyê ma. Şeş heme varyantan de zî rayo raşt mojenê qehremanî û vernîyê xirabîye gênê. Varyantê Xinis û Tekmanî, ê Erzînganî û varyantê Çewlîgî de manga sey karaktera hetkar hetê qehremanan kena û înan pawena. Varyantê Mamekîye, ê Sêwrege û ê Licê de mîlçîke yan zî teyre sey hîsdayox xebere qehremanan rê ana û vernîyê xirabîye gêna. Varyantê Licê de bergîr/estor bi şiklêko serê tabîatî de têngêreno. Mîlçîke û manga yenê ziwan qisey kenê. Elik û Fatike sayê mîlçîke û manga fêlê dêmarîye hesênê. “Mîrçîkê yena gilê dare ra nîsena. Vana tene ronîn mi dê, sima ra qesê van. Tenê ronîn dane ci. Vana, nî sima kisenê. Fatike ra vana, tosa Alikî biremne, Alik kî to dime ra, sewa tosa xo bivozo. Henî biremê şerê, bixeleşiyê (Aldatmaz, 2013: 8). “Mîlçîke zî îne rê fihêlanê damarî qal kena o vana: Wexta bay şima şî serê zîyare duê kerdê, a ka xewerî da damarîyê şima bî. Dima ra zî mîlçîke wirdine ra vana: Biremê! Elik ti gilareyê muranê Fatike bigrî biremi o Fatiki to dimano o biremê.” (Atalay, 2020: Licê). “Manga êna ra zon terefê Heqî ra vana: Nê qoçê mi berz ke emeg vecîno, xo rê emeg vecîno, xo rê emeg ci ra burê, anca ser de kere ama dêmarîya xo ra mevacê” (Çiçek, 2012: 8586-).

3.5.6. Biaqîl û Xêv

Mîlçîke, manga û Elik temsîlkarê zanayîşîyo, leze nêxapênê, biaqîlê, la pî yan zî dat û tay cayan de zî Fatike temsîlkarê xêvî/saxekîye, ehmaqî yê. Leze yenê xapênayîş.

3.5.7. Motîfê Serê Tebîetî

Sanikan de kritero bingeyî rewşê îstîsnayî yê. Nê rewşê îstîsnayî taybetmendîyêka muhîm ê sanikan a. Sanikî, estîyê îstîsnayî yan zî serê tebîetî kamê, çîyê û serebûtê senîn realîze benê nînan vejena werte. Sanike, dîsîplînêka xeyalî ya, kodêka û binheşê ma de ca gêna. Sanikê Elik û Fatike de motîfî îstîsnayîyê heywananî yê. Varyantê Mamekîye, Sêwrege û ê Licê de Mîlçike motîfêka îstîsnayî ya. Varyantê Xinis û Tekmanî, Erzînganî û ê Çewlîgê de mangaya ya. Qiseykerdişê mîlçike, manga, pîra hewt serî û merdim were nê nîşandayîşê serê tebîetî yê.

3.5.8. Dîn

Mîyanê Kurdan de faktorê dînî zaf xurt o. Ma sanikê Elik û Fatike dezî faktorê dînî vînenê. No faktor zîyare de dîyar beno. Tîya de motîfî dînî ziyarete û dua ya. Dêmarriye, seba ke Elik û Fatike ra bixelesîyo zîyare erzena werte. Pê zîyare prosesê xelesîyayîşî kena kilm. Wextê ramitişê genimî yo. Dêmarri ye semedê meqsedê xo genim yan zî nihan qelênena û dana mêrdê xo. Wexta genim zergûn nêbeno mêrdê şirawena serê zîyare. Varyantê Licê de, ê Sêwrege de û varyantê Mamekîye de motîfê dînî bi zîyare û dua vejêno vernîyê ma. “Rozê cinîke mêrdê x ora vana: Mordemek, filan ca de jarê esta, ala so jare, pers ke, no hêgayê ma çayê nêrewîno” (Aldatmaz, 2013: 7). “Cinêk vana: Mêrdêk zîyare esta, şorî zîyre ser, vaj zîyarê ez kurbanê ton o gurwe yo wina ame yo ma sere, a do torê qey çîyê vajo” (Taşçi, 2020: Sêwregi). “Damarî mêrdê xo ra vana: Şo serê zîyari xo rê rîca biki Homa belkî to ra çîki vajo. Mêrdê ya, bo Elik o Fatiki şino serê zîyare duê keno” (Atalay, 2020: Licê).

3.5.9. Hewn

Hewn, evrê REMî yo. Yanî nîzdêko merdim hendî hewn ra şino o wext çalakîyê hewnî destpêkena. Merdim hewnanê xo gorê xeyalanê xo, ê ke binheşî de ca gênê vînenê. Her demî de hewn, wayîrî yew esrarêke/gîzemêke ya. Coka ra bandêrê hewnî gird o. Motîfê hewnê motîfêko vilabîyaye yo. La motîfî hewnî, hîrê varyantan de vînenê. Varyantê Erzînganî, ê Xînis û Tekmanî de motîfî hewnî ca gêno. “Şona mêrdê xo ra vana: Mêrik mi hewn dîyo gere to a manga mi rê qurban kerê. To qurban nikerê ez mirena” (Çîçek, 2012: 86). “Na cênike sona mêrdê xo ra vana: Mêrik mi hewn dî, pîr ame-şî va “manga sare bibirne” manga sare bibirne. Ez nêwes o. Mi hewn dî. Alik be Fatike ra sare bibirne ke ez wes bî. Vana “Axwe domanû ra ke bere sare bibirne” (Çîçek, 2020: 95).

Dêmarrîye, seba ke domanan ra bixelesîyo motîfî hewnî şuxulnena. Meqsedê dêmarrîye xirabîye ra hêz gêno. Dêmarrîye, seba xelasîye hewnî sey wasita şuxulnena û mêrdê xo xapênena, bi hewnanê xo xo rê delil virazena. Vînayîşê “pîr”î îkna kerdişê

mêrdî yo. Hewnan de vînayîşê “pîr”î mîyanê şarî de bawerkerdişî xurt keno û îşaretê çîyanê serê tebiêtî yo.

PEYNÎYE

Her hetî ra nuştişê kirmanckî hîna zaf newe yo. Coka semedê na xebate çimeyê ke ma te ra îstîfade bikerê zaf kêmi bî. Zaferê ma seba na xebate çimeyanê Tirkî ra îstîfade kerde. Edebîyatê fekkî yê kurdan dewlemendo. Nê semedî ra çîyo ke na xebate de ser o ameyo vindertiş, têverayîşê varyantanê sanikê Elik û Fatike de na dewlemendî bi analizêko hurgilî bêro nîşandayene. Yew varyantê sanikêk ke şeş mintiqayan de senîn ameya qalkerdiş, kamcî hetî ra seyyewbînanê kamcî hetî ra cîyayê? Ma waşte ke nê çîyan serê nê varyantan ra ramojne.

Destpêkê şeş varyantan sey yewbînan ê. Keye ra yew durkewtişêke beno. Dima ra şexsêka newe daxilê keyê bena û hedîse destpêkeno. Derdorê na şexsa newî de seyrî hedîse vurîyeno û pêkewtişêke destpêkeno.

Peynîyê sanikan de ê ke xirabîye kenê, yenê cezakerdiş. Cîyayîya balkêşe varyantê Licê de vejîya vernîyê ma. Na cîyayî Fatike mirena û Elik keweno mîyanê macerayêka. Yanî varyantê Licê de mîyanê sanike de sanikêke esta. Heme varyantan de ma vînenê ke komelî, semedê rolê cinî figurê dêmarî, pîra hewt serî û cayuye layiq dîyo. Tîya ra dîyar beno qalkerdoxê sanikan beno ke mêrde bo. Çimkî xirabîye serê cinîya yena qalkerdiş. Mêrdî zî sey belengazî, bindestî yeno ramojnayene.

Heta destê ma ra ame ma pêveronayîşêko pêroyîn kerde. Ca-ca ma gorê katalogê motîfan yê Stith Thompsonî motîfi ke sanikan de vîrenê analiz kerdê. Ma bi sayê na xebate dîye ke kirmanckî de xebatê winasî zaf kêmiyê, no zî semedê xebatanê winasî zehmetîyêka pîle vejeno vernîyê merdimî. Esasen zî semedê açarnayîşê terman zehmetîyêka pîle esta.

VATOXÊ SANIKAN

1. Vatox : Muhîttîn ATALAY

Serrî 66

Cayê Mayaxorabîyayîş : Licê-Dewê Qurmike

Perwerde: Wende yo

Sanika ke ameya qalkerdiş : Elik û Fatike

Tarîxî arêkerdişî : 10.01.2020

Cayê arêkerdişî : Qurmike-Licê/Dîyarbekir

Arêkerdayoxe : Surya HUMAN

2. Vatoxe : Emine TAŞÇI

Serrî 88

Cayê Mayaxorabîyayîş : Sêwregi-Dewa Nasirwêran

Perwerde : Nêwende ya

Sanika ke ameya qalkerdiş : Elik û Fatike

Tarîxî arêkerdişî : 10.07.2020

Cayê arêkerdişî : Nasirwêran-Sêwregi/Riha

Arêkerdayoxe : Yakup TAŞÇI

ÇIMEYÎ

ALDATMAZ, Nadîre Guntaş, Folklorê Kirmancan Ser o, Weşanxaneyê Roşna, Dîyarbekir, 2014.

ALDATMAZ, Nadîre Guntaş, Sanikanê Mamekîye ra (Mamekiye Masallarından), Mardin Artuklu Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Yayınları, Mardin 2013.

TANRIKULU, Veysel “ Berawirdkirina Çîroka Elik Ê Fatik A Kurmancî Ê Hansel Ê Gratel A Birayên Grimm -Li Gor Motîf Indeksa Stith Thompson”, Kurdîname, Humare:1, 2019, r. 5558-.

SEZER, Abdulbasit, Murathan Mungan’da Masal Motifleri, Motif Akademi Halkbilimi Dergisi, 2 (32009), (4-, r. 116132- .

ÇÎÇEK, Alî Aydın, Dewrês (Eştanekanê Sêwregi ra), Weşanxaneyê Vateyî, İstanbul 2020.

ÇÎÇEK, Alî Aydın, Sayê Marû, Eştanekanê Xinis û Tekmanî ra, Weşanxaneyê Vateyî, İstanbul 2012.

ÇOBANOĞLU, Özkul, Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş, Akçağ Yayınları, Ankara 2012.

ELÇİN, Şükrü, Halk Edebiyatına Giriş, Akçağ Yayınları, Ankara 1993.

KESKÎN, Necat, Folklor û Edebîyata Gelêrî, Avesta, İstanbul 2019.

KURIJ, Seyîdxan, Arwun û Lûy, Sanikî Çoligî, Weşanxaneyê Nûbihar, İstanbul 2014.

THOMPSON, Stith, Motif Index of Folk-Literature, 1955 ABD.

JABA, Alexandre, Kürtlere Dair Kısa Tanıtım Yazıları ve Öyküler Derlemesi, Avesta, İstanbul, 2016.

KESKÎN, Necat, Roja Nû û Edebîyata Kurdî ya Gelêrî-1, Avesta, İstanbul 2018.

GÜLTEKİN, Mehmet, Zargotîna Kurdên Serhedê, Avesta, İstanbul, 2013.

AMÊDÎ, Sadiq Bahaeddîn, Folklorê Kurdî, Lîs, Ankara, 2013. PERTEV, Ramazan, Edebîyata Kurdî ya Gelêrî, Avesta, İstanbul, 2015.

GÜNAY, Umay, Elazığ Masalları, Atatürk Üniversitesi Basımevi, Erzurum, 1975.

GÜNAY, Etlatun Cem, Masallar, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1992.

PERTEV, Ramazan, Folklor û Nasnameya Kurdî ya Neteweyî (18981946-), Avesta, İstanbul, 2018.

RISTA ZIMANÊ ZIKMAKÎ

○ Bahadîn Robar

“Ziman, cewhera miletan e, bê ziman tiştê nabe, evê muheqeq bizanin”
(Hetawî kurd hejmar: 1)

Li ser girîngî û jêvenegeriya zimên û bi taybetî jî li ser girîngiya zimanê zikmakî gelek zimanzanan, feylesof, pedagog, derûnas, civaknas û hwd. gelek tesbît û nirxandinên giranbiha kirine û em hişyar û sergihayî kirine. Lewre ziman di dîroka mirovahiyê ya ku zêdetirî sê (3) mîlyon salan de afirîneka herî girîng , mezin û jiyânî ye. Mirovahiyê di dîroka xwe ya dût û dirêj de gelek dahênan û şoreş pêk aniye. Weke mînak; Şoreşa Gund û Çandinyê/Neolîtîk (10.0004.000- bz) dahênana nivîsa biznarî (3.000 bz) û heta roja îroyîn ku mirov diçin ser heyv û marsê, bisedan şoreşên mezin pêk hatine, lê tu şoreşan weke şoreşa zimanî (ji zimanê nîşandanê derbasbûna zimanê hêmayî/ sîmgeyî) guhrînên bingehîn di jiyana mirov û mirovahiyê de çênêkirine. Abdullah Ocalan jî di derbarê girîngiya zimên de wiha dibêje; “Belkî jî şoreşa dîrokê ya herî mezin a ku hêj nehatiye kifşkirin û navandin ev (şoreşa ziman) e. Mirov ji şoreşa mezin a yekemîn re bêje ‘Şoreşa Ziman’ dibe gengaztir be”. Wekî gelek kesayetên mîna Darwîn, Gordon Child û filologên cur be cur jî destnîşan dikin ku ziman û aqil di nava sînonîmeke hevseng de di tunela dîrokê re hatiye heta roja me. Ji ber vê çendê ziman; aqil, hiş, dîrok, çand jiyân û yekane amûra civakîbûnê ye. Di herikîna dîrokê de heta ku zimanê hêmayî bi pêş neket; aqil, civakîbûn û netewebûn jî bi pêş neketin. Yanî mirov dikare bihêsanî û bêşik û bêguman bêje; ligel peywira xwe ya pêwendiya di navbera mirovan û veguheştina çand û jiyana pêşiyên a ji bo nîfşên nû de, ziman aqilê civakê ye jî.

Tenê ne ji bo civakîbûnê, herwiha ji bo netewesaziyê jî ziman xwediyê rîst û erkeke herî sereke û esasî ye. “Neteweperwerên ku di hewldana nasnameyek hevrekî (kolektîf) de ne, bi taybetî li ser yekitiya zimên radiwestin. Sedema pêşîn a vê helwestê ew e ku ziman sembola nasnameya

hevpar a li seranserê welatekî rê dide ku gel xwe weke ‘em’ pênase bike ye. Axaftina bi heman zimanî dike ku gel li dorana heşt û daxwazên hevpar bigihêje hev û ji bo armancên hevpar têbikoşe“ encex mirovên bi heman zimanî diaxivin dikarin heşt, daxwaz û derûniya hev fêm bikin û li ser van têgehên jiyane hevpar bihonin. Ango zimanê zikmakî ji bo neteweyan hem xerc û zemq e, hem jî xurcika ku hemû cewhera neteweyekê tê de hatiye veşartin e. Abdullah Ocalan jî zimên weke ‘beden’ê pênase dike. Gelek zimanzan û ramanyar jî zimên weke ruh û giyan pênase dikin. Ji van kesan nivîskar û lêkolînerê navdar W.Von Humboldt tevli tesbîta ku dibêje, ‘ziman ruhê neteweyan e’ dibe û wiha dibêje: “Zimanê neteweyekê ruhê wê ye, ruhê wê jî zimanê wê ye. Ziman girêdayî karakterê civakê ye û wê civakê diwesifîne. Zimanê ku xwebûna navxweyî diyar dike, tayên honandina wî zimanî yên herî zirav û rîşikên koka wî girêdayî hêza wî ya neteweyî ye”. Li gorî van tesbîtên li jor gava mirov li zimanê zikmankî dinêre rasteraşt “mirov” bi xwe tê hişê mirov. Lewre mirov jî ji ruh û bedenê pêk tê. Ango mirov dikare bi hêsanî bêje ziman “mirov e” lewre jixwe ziman tenê amûr û taybeyek xweserî mirovan e. Her wiha jî bi hevparbûn û xwepêgirtina li dora yek zanavê (nasname) netewebûnê çêdike. Di vir de tê dîtin ku çawa ziman rola tevna netewetiyê li ser xwe digire û weke şanika (hucre) kokê, raçîneka netewebûnê ta bi ta dihone. Lewre tu netewe nikarin bi çand û zimanê biyanî li ser heman heşt û ramanan li dora heman kevneşopiyê şopên hevpar kom bibin û yekitiyek xurt pêk bînin. Bêguman mebesta me ji zimên, zimanê zikmakî ye. Romanûsê kurd ê binavûdeng ê gorbihûşt Mehmed Uzun li ser girîngî û wateya zimanê zikmakî di hevpeyvîneke xwe de wiha digot; “Ziman arşîveke giranbiha ya neteweyan e, bîr û dîroka neteweyan e.” Ma hin kes dikarin berevajiyê van gotinan tiştekekê îdîa bikin û li dij derbikevin? Nîjadperest ne têde, kîjan romanûs, zimanzan, civaknas, pedagog, derûnas, psîkoanalîst û hwd. yên

ku rasteraşt bi civakê re pêwendîdar in li ser girîngiya zimanê zikmakî ya ji bo netewetî û pêşketinê dikarin bi spartin û cerebeyên zanîstî berevajiyê vê yekê angaşt bikin. Nîn e, ji ber ku hebe wê li dijî afirandina xwezayê be. Yek ji teorîsyenên netewepereştîyê Carleton J. Hayes ku di qada xwe de navdar e, diyar dike ziman ji bo heyîna neteweyekê merca bingehîn e. Li gorî wî ziman di navbera rabirdû û dema niha de pirekê ava dike û yek riyê dide ku endamên neteweyekê bi raman û heştên xwe bigihêjin hev. Li gorî baweriya min jî têkoşîna neteweyekê ya li dijî pêkutî û bêdengkirinê di xwe de qadeke zimanî û vegotinkî dihewîne û di vê qadê de ziman dibe alava berxwedana civakî. Yanî ziman çeka herî kêrhatî ya li dijî êrîşên qirkirina spî ye. Lêkolîner Tom Naîrn jî nêrîneke nêzî ya Carleton J. Hayes tevî vê nîqaşê dibe û diyar dike ku di netewesaziyê de ziman yek ji hêmanên bingehîn e û di destê rewşenbîran de dibe alaveke têkoşînê. Heke civak zimanê xwe neparêzin, dê çanda xwe winda bikin, dê ji nasnameya xwe jî qut bibin. Ji nasnameya xwe qutbûn jî tê wateya ji dîrok û hişê xwe qutbûnê û şibîna neteweyeke din. Di vê rewşê de mirineke fizîkî tunebe jî jiyaneke beletewş, rûxalî û bêwate û ne mirovî tê jiyîn. Abdullah Ocalan jî di vê derbarê de dibêje “aştî pêşketina ziman, aştî pêşketina civakê ye. Civakekê çî qasî zimanê xwe yê zikmakî bi pêş xistîbe tê wê wateyê ku ew qas aştî jiyana xwe bi pêş dixê.” Ji ber zimanê mirov ê zikmakî heqîqeta mirov e. Mirov çî qasî bi zimanê xwe bijî, mirov ew qas nêzî heqîqetê ye. Heqîqeta mirovan raştiya mirovan a neteweyî, dîrokî, çandî, zimanî, bawerî û civakî ye. Hz. Elî dibêje; ”Mirov di bin zimanê xwe de veşartîye.” Yanî zimanê te çî qas azad û pêşketî be, tu jî pêve girêdayî neteweya te jî ew qas azad û pêşketîye. Berevajiyê wê jî derbasdar e. Zimanê te çî qas vederkirî û qedexekirî be tu jî ew qas vederkirî û qedexekirî yî. Ev gotina Abdullah Ocalan ya ku dibêje; “Kesa/ê ku qeyd û lel/kelepçe li zimanê wê/wî hatibe xistin di heman demê de qeyd û lel li mejî, dil û nêrîna wê/wî

jî hatiye xistin” vê rastiyê radixe ber çavan. Lewre zimanekî qedexekirî tê wateya qedexekirina çand, dîrok, erdnîgarî, bawerî, wêje û hemû heyîn û afirînekên neteweya ku bi wî zimanî diaxive. Neteweyek ku hemû heyînên wê qedexekirî be dê bi çawayî û bi çi/kî tiştî bigihîjin hev. Me gotibû ziman zanava (nasname) neteweyan e. Dema mirov zanava mirovekî jê bistîne ew mirov kedim (kayit dîşî) dibe. Kesa/ê kedim bibe jî tune tê hesabandin. Yanî kurt û kurmançî neteweya ku zimanê wê hatî qedexekirin û bişaftin ew netewe hatiye tunehesibandin /înkarkirin. Jixwe heke zimanê zikmakî ev qas ne girîng û jiyanî bûya, ma çima hegemonan dê ev qas ji xwe re bikirina armanc û hedefa êrişan. Bi taybetî jî çima dewleta tirk dê zimanê kurdî yê ku dîroka wî herî kêm heta 1112- hezar sal di kûrahiya dîrokê re diçe qedexe û înkâr bikira? Ji ber ku zimanê kurdî, di heman demê de kurd û Kurdistan e; aqil, îzan û nasnameya kurdan e dewleta tirk ev qas bi çavsorî êrişî wî dike. Ji roja dewleta tirk weke komar hatiye avakirin heta niha bisedan giştîname, zagon û bi xalên destûra bingehîn zimanê kurdî qedexe û înkâr kiriye û polîtîkayên biçûkxistin, bişaftin û reşkirinê li ser dane pêkanîn.

Ji dema destûra bingehîn a sala 1924’an hatiye derxistin heta niha Plana Islehkirina Şerqê (Şark Islahat Planı -1925), ji ‘Zagoan Tunçeli’ (Tuncelî Kanunu) bigire heta bighîje cuntaya 12’ê Îlonê û heta bigihîje serdema hikûmetên serdema AKP’ê tim û tim zimanê kurdî eşkere an jî veşartî di hedefa êrişên nîjadperstî de ye. Weke mînak Cuntaya 12’ê îlonê di sala 1982’yan de bi zagona hejmar 2932’yan destnîşan kir ku “zimanê her kesî/ê yê zikmakî tirkî ye” û bi vê zagonê hêj mirov di zikê diya xwe de ne û nehatine ser rûyê dinê zimanê wan ê zikmakî hat qedexekirin û tunehesibandin. Heta xwe kirin şûna Xwedayê xwe û biryar dan ka zimanên hemwelatîyên cihê yê zikmakî dê çi bin. Sedema vê zagonê ya sereke û bingehîn parçekirin û bişaftina neteweya kurd bû.

Kampanyayên “Türkçe konuş, çok konuş” (Tirkî biaxive pir biaxive) û bidehan rê û rêbazên bişaftina zimanê kurdî (û yên neteweyên din) xiştin meryetê. Herî dawî di serdema hikûmetên AKP’ê de bi taybetî jî polîtîka û perspektîvên serokwezîrê wê serdemê Recep Tayyip Erdogan kampanyayên “Keçino de berê xwe bidin dibistanê” (Haydı kızlar okula) ên ku di malpera kampanyayê de dihatin weşandin têra xwe ravekar in. Di malpera wan de wiha digot; Perwerdehiya kurekî tenê wî eleqeder dike, perwerdehiya keçekê malbatê jî eleqeder dike. Dema zarok mezin dibe, perwerdehiyê ji diya xwe werdigire; perwerdehiya jinan di demên pêş de ji bo perwerdehiya ku wê bidin zarokên xwe girîng e”. Di vir de rasterast armanc ji perwerdehiyê wêdetir bişaftina keç-jin-dayîkên kurd bû. Ev nêzîkatî heta îro jî dom dike. Lewre ji bo bişaftinê di nava bajarên kurdan de kategoriyên weke herêma 1. 2. û 3. Deştînişan kiribûn/kirine. Di nava vê kategorîkirinê de Şirnex, Colemêrg, Sêrt, Êlih, Agirî, Bedlîs, Mûş, Wan, Amed û Riha di koma yekemîn ya ku divê ev kampanya lê bê deştîpêkirin û herî zêde li ser bê rawestandîna û bê şopandîna de bûn. Koma aştî duyemîn û sêyemîn jî dîsa bajarên kurdan bûn. Yanî mebest armanc ne xwendekirina keçan bû, mebest û armanc tirk-kirina kurd û Kurdistanê bû û ev hewl hê jî bênavber didomin. Heta bi awayek plansazkirî û pînî (sinsi) tê kirin. Di sedsala 21’emîn de hê jî qebûlnekirina perwerdehiya zimanê zikmakî (kurdî) û qedexa û aştengiyên li ser kurdî tîna meşandin polîtîkayên dewleta tirk ên bizanebûn, stratejîk û bîrdozî ne.

Weke encam, zimanê dayîkê ango zimanê zikmakî ji bo nîjad û neteweyan ji amûra ragihand û danûstandinan wêdetir sedema hebûn û nebûn û man û nemanê ye. Nexwe heke ziman ruh û giyan be dema ew ziman bi awayekî ji holê rabû xwediyê wî zimanî jî dimire. Ji ber ku zimanê dayîkê komasî û gencîneya hemû dahênan, kevneşopî, çand, sinc, dîrok û kelepura neteweyan e. Ji holê rakirina zimanê dayîkê sifirkirina

hiş û bîra wî neteweyê ku wî zimanî diaxive ye.

Mixabin em weke gelê kurd, bi siyasetmedar, nivîskar, hunermend, rêveberên sazî û dezgehên kurdan, bi xebatkar û şoreşgerên xwe ve li şûna ku em li hember van êrîş û polîtîkayên asîmîlasyonîst û nîjadperest bibin xwedî helwest û zimanê xwe (kurdî) di her qada jiyânê de bikar bînin û bipêş bixin, em ji xwe û ji xetere û polîtîkayên li ser zimanê xwe bêhay û di xefletê de ne. Herwiha em xwe, malbata xwe, derdora xwe û bi giştî gelê xwe diavêjin ber aşê bişaftinê. Hema bêje em piraniya kar û jiyana xwe bi zimanê serdestan dimeşînin. Bi mîlyonan kurd îro di nava rewşa xwebiştandinê de ne. Yanî di nav me de çerxa xwebiştandinê (otoasîmîlasyon) bi şidek lez dizivire û me ji kurdbûnê derdixe. Sedemê vê rewşa kambax û malwêran belko ji sedê 90'î em bi xwe ne. Em karê dewleta asîmîlasyonîst hêsan dikin. Em tenê di gotinê de zimanê xwe (kurdî) nirxdar dibînin; di pratîk û pêkanînê de em tu nirxî nadin zimanê xwe. Ji bo azadkirina vî zimanî gelek bedelên mezin hatine dayîn û hê jî tê dayîn. Îro nêzî deh hezar siyasetmedar pêşengên kurd wê di zindanan de ne. Herwiha yek ji daxwazên gelê me ya sereke serbestberdana zimanê zikmakî ye. Lê dîsa sed mixabin ew kesên ku îro di zindanan de ne jî piraniya wan bi zimanê tirkî xwendin, nivîsandin û axaftinên xwe dikin. Ev cihê şermê ye û rexneyek hişk û tund jî heq dike. Divê em weke gelê kurd, siyasetmedar û rewşenbîrên kurd vê xetere û bişaftinê ji ser zimanê xwe û vê şerm û rûreşiyê jî ji ser xwe biavêjin/rakin. Gelo divê ji bo azadkirin û zindîkirina zimanê kurdî em çî bikin?

Divê em bizanin ku xwedîlêderketina zimanê zikmakî, xwedîlêderketina pêşeroja me ye. Civak û neteweya ku bi çand û zimanê xwe neji, li sedemên hebûna xwe xwedî dernekeve (ku çand û zimanê neteweyekê yekane mîsogeriya hebûna wê ye) ne gengaz e ku ew civak/netewe azad û serbixwe bijî. Ango divê her keç û law, her jin û mêr, her biçûk

û mezin, her dê û bav û her rêveber û xebatkarê/a kurd ji xwe û hebûna xwe hez bike. Jixwehezkirin tê wateya ji erdnîgarî, dîrok, çand, ziman, kevneşopî û ji welatê xwe hezkirinê. Ango ji hemû heyîn, heyber û nîrxên ku neteweyan dike netewe hezkirin e. Lewre hemû hêlên mirov ên daringî (madî) û manewî (nîjad, netewe, welat, bawerî, sinc, dîrok, çand, ziman, bîr û her wekî din) heqîqeta mirov e. Divê li şûna ku em bi çavên neyar û xêrnexwzan li çand û zimanê xwebinêrin û zimanê xwe biçûk, bêkêr, bêrûmet, li paşmayî û bêbandor bibînin, divê em berevajiyê wê bi çavê heqîqeta xwe ya ku zimanê kurdî di serdema Gund û Çandiniyê/ Neolîtîkê (10.0004.000- bz) de ji hêla dapîr û bapîrên me (kurdan) ve hatiye xuliqandin û nîfş bi nîfş heta roja îro veguheştine me û ji me re mîrasek/mîrateyek bêhempa ye lê binêrin. Li hember zimanê me yê zikmakî (kurdî) tekane û yekane erka me ew e ku em di tevaahiya jiyana xwe de wî bikar bînin. Êdî dema hilweşandina qereqolên ku dagirkeran di ser û mejiyê me de ava kiribûn/ava kirine hatiye û derbas jî dibe. “Keleh û çepera her neteweyekê zimanê wê yê zikmakî ye. Dema ku ew keleh û çeper hatin herifandin heyîna wê neteweyê jî tê herifandin.” Yanî her peyva bi zimanê biyanî tê axaftin, her berhema bi zimanê biyanî tê nivîsandin, her materyala bi zimanê biyanî tê xwendin, her çîrok, mamik, stran û qerf û henekên bi zimanê biyanî tînin vegotin û guhdarkirin mirov gavekê dûrî çand û zimanê mirov dike. Em nabêjin bila qet bi zimanê biyanî neyê axaftin û xebat pê neyê kirin, lê ji berî ku em zimanê biyanî bikar bînin divê em zimanê xwe yê zikmakî baş bizanin û ji xetereya bişaftin û windabûnê rizgar bikin. Jixwe heta mirov zimanê xwe yê zikmakî baş nizane ne genaz e ku mirov bikare zimanekî din bêpirsgirêk û bêastengî bikar bîne. Bi taybetî jî pedagog û pisporên geşebûyîna/pêşveçûna zarokan li ser girîngiya zimanê zikmakî radiwestin û şîreta ‘ bila her zarok bi zimanê zikmakî perwerdehiyê bibînin’ li rayagiştî ya

cîhanê û li dê-bavan dikin. Serkeftina zarokan di zimanê wan ê zikmakî de veşartîye. Dema perwerdehî bi zimanê zikmakî be mirov (zarok) bi wêrekî hemû behre, afirînerî, jîritî û kargîniya xwe derdixe holê. Yanî xwe û dilînên xwe bêkêmasî tîne zimên. Lewre gotina pêşîyan ya dibêje; “Her giha li ser koka xwe şîn dibe” ne beyhûde hatiye gotin. Xwendin, nivîsandin, guhdarkirin û axaftina berdewamî ya bi zimanê biyanî weke ku mirov darfêkiyekê fitrûm (aşî) bike, êdî ew darfêkî fêkiyê cureyê lê hatiye fitrûmkirin dide, mirov jî wisa tê fitrûmkirin û bi zimanekî din re dijî. Ji eslê xwe (ji zimanê xwe yê zikmakî) dûr dikeve û dibe biyaniyê xwe û neteweya xwe.

Dema mirov li rewşa kurdan dinêre, mirov gelek pê diêşe. Îro di cîhanê de zêdetirî 40 mîlyon gelheya (serjimar) kurdan heye û piraniya wan li çar dewletên ku Kurdistan di nava xwe de parve kirine de dijîn, lê hê jî zimanê kurdî nebûye zimanê perweerdehiyê û ji bin xetereya windabûnê rizgar nebûye. Ji nêzîkatiya dewletên serwer wêdetir hin (piranî) kurdên di sazî û dezgehên kurdan de dixebitin jî bi awayek reşbîn û neyînî li zimanê kurdî dinêrin. Bi taybetî jî kurdên polîtîk û siyasetmedar bi zimanê biyanî (tirkî, erebî, farisî) siyasetê dikin. Wêjekar û nivîskarên kurd dema xwe, keda xwe, zêhna xwe û bîr û mejiyê xwe didin tirkî û berhemên xwe bi zimanê tirkî dinivîsin. Bi taybetî jî kesên xwe weke welatparêz dihesibînin hema hema kar û jiyana xwe ya rojane hemûyê bi zimanê tirkî dikin. Yê ku kar û jiyana wan bi kurdî jî hene, bila mafê wan neyê xwarin, lê piraniya me “Kewgirê xelkê ne , civîkgirê xwe ne”. Di vir de du îxtîmal derdikevin holê, yan bi xwe û kesîtiya xwe ne ewle ne, yan jî em bi qedirbilindiya zimanê xwe ne ewle ne. Her du rewş jî ji bo me cihê şermê ne, sedema xetereyên mezin in. Li vir pêwîstî pê heye ku mirov mînakî zimanê îbranî (îsraîliyan-cihûyan) bide, ka zimanek dikare çawa bê parastin û pêşvebirin.

Dema ku tu organîzasyonên siyasî (dewlet) yê cihûyan tunebûn zimanê wan di quncikên tarî de, tenê di pirtûka pîroz Tewratê de mabû. Yanî zimanê îbranî qediyabû û êdî tu kes pê nedipeyiviyan, mirovekî îbranî-cihû yê bi navê Elyezer Ben Yehûda bi tena serê xwe dema ku li Rûsyayê bû biryar girt ku zimanê xwe (îbranî) berhev û zindî bike. Vî mirovî nêzî 40 salan karê xwe yê sereke û yekane kir berhevkirin û zindîkirina zimanê îbranî. Bi axaftina nava malbata xwe dest pê kir û hêdî hêdî hevalbend ji xwe re peyda kir. Bi derxistina rojnameyê, peyre weke mamostetiya kursa zimanê îbranî, vekirina dibistaneke taybet a bi îbranî û piştî jî zanîngeha bi zimanê îbranî bi ked û hewldanên mezin zimanê îbranî nû kir û pêş xist. Di dawiya dawî de jî ferhengek ji 20 hezar peyvên îbranî pêk tê ya ku di encama xebatên 40 salan de çap kir/weşand. Elyezer Ben Yehûda bi yekitiya zimanî yanî bi geşkirina ziman bû sedem ku cihû bi netewetiya xwe bihesin û li Filîstînê kom bibin. Dewlet û netewetiya îsraîliyan li ser xîmê ku Elyezer Ben Yehûda danî yê ku bi zimanê îbranî saz kiriye hat avakirin. Vêca çima em kurd li ser xaka xwe û derfetên gelek mezintir û pirtir di destê me de hene û em nikaribin tenê zimanê xwe ji xetereya windabûnê rizgar bikin û bikin zimanê jiyanê. Me li jor jî gotibû ku rewş û statûyaz imane neteweyekê di heman demê de rewş û statûya wê neteweyê ya azadî û pêşveçûnê ye. Lewre divê em her qadên jiyan/kurd lê hene (bi taybetî jî zindanan, malan, kargehan, kolanan, sûkan, çiyayê û hemû sazî dezgehên xwe) bikin dibistanên kurdî û em bi xwe jî hem bibin xwendekar û şagirt, hem jî seyda û mamoste, hem hîn bibin, hem jî hîn bikin. Erê, di vê em îro dest pê bikin, ne sibe, divê em niha dest pê bikin, ne gavek/bêhnek din. Divê di serî de em ji xwe dest pê bikin ne ji kesek din. Gelo bê ziman jiyan dibe...? Tu/hûn çi dibêjin?bi ya min “BÊ ZIMAN JIYAN NABE”!

***Rêveberê Komeleya Nivîskarên Mezopotayayê**

Kurmanciya Laçînê (Kurdistana Sor)

□ Kamîz Şeddadî

NASANDINA DEVOKÊ Û DEVERÊ BI KURTÎ

Kurdiştana Sor li rojavayê Azerbaycanê ye, dikeve navbeyna Ermeniştan û Qerebaxa Çiya. Ji bajarên: Kelbecer (Kavilbajar), Laçîn, Qubadli, Zengilan û Cebraîl û gundewarên wan pêk dihat. Gundên azeriyên tirkîaxêv û kurdên kurmanciaxêv nav hev de bûn. Salên 192329- bi fermana hikumeta Sovyetê weke deverekî taybet bi navê Kurdiştana Sor hatibû veqetandin. Li gorî statîstîka fermî sala 1929 hejmara kurdan li deverê 79 000 kes bûye (yên kurdî zanibûn).

Di warê ziman de hin xebat hatibû kirin. Lê paşê dever hat lexvkirin û xebatên li ser ziman jî hat rawestandî.

Şênîyên deverê mislimanin, şîemezheb in. Xwe weke kürmanc, zimanê xwe jî kürmancî binav dikin.

Dîroka peydabûna kurdan li Qafkasya û Azerbaycanê digihêje beriya îslamiyetê.

Sedsalên 1012- dewleta Şeddadiyan bi serbajarê Gence beşekî mezin ê başûrê Qafqasyayê bi xwe ve diigirt. Bi hatina Selcuqîyan hukmê wan ne ma.

Assîmîlasyona ziman li wê herêmê hêj ji sedsala 19-an destpê kiriye.

Ta salên 1990-î 11 gund li Laçîn, 6 gund li Kelbecer, 9 gund li Qubadli, 6 gund li Zengîlanê zimanê xwe (duzimanî) parastibûn. Lê dîsa jî zimanê esasî azerî bû. Lewma jî tesîrê azerî gelek li ser devokê heye, bi taybetî di fonetîk û sîntaksîsê de.

Salên 199293- ew devera bi navê Kurdiştana Sor ji aliya Ermeniştanê ve hat dagirkirin û şênîyên wê bi tevayî jê derketin û belavî tevaya Azerbaycanê bûn.

Vê gavê li wê deverê ne kurd, ne jî azerî tunene.

Di encamê de dever ji kurdan hat paqijkirin û zimanê kurdên wê deverê jî heta hetayê winda bû! Vê gavê kesên ji 50 salî jêrtir ji şênîyên Kurdiştana Sor kes bi kurdî nizane.

Devokê Kurdiştana Sor nêzî devokên Xorasan, Meraş, Meletî, Dîlok, Sîvas (qismen Rûha, û Efrîn) ê ye.

Taybetmendiyên devokê:

Gelek caran dengê ê di dawiya peyvê de dibe e:

bave min; biraye min;

Emî je Laçîne (Lêçîn) ten (Em ji Laçînê tên)

Carna b dibe p:

mînak: bin – pin

Le pin siye dareke – Li bin siyê darekê;

pîn – bîn (bîhn);

pîştin – bihîştin: ezî depîzim – ez dibihîzim;

parîn- barîn; şilli depari – baran dibare.

peref kirin – berhev kirin;

p`ar – bahar...

Carna d dibe t:

tîyan – diran, didan; tî – dîh, dêh, gund. (Dema Sovyetê de li Laçînê navê gundekî kurdan Zêrtî bû; bi wateya *Gundê zêrîn – ji ber rengê komunîştan);

Dengê H-ya wek li deverên din di peyva “heft” (ح) di vê devokê tune/nîne.

Komdengê “xw-“:

xwe (xue, xwe)

xuşk

xorun (xwarin), xostin (xwastin) :ezî dexozum

xandin, lê dexunum;

Gelek caran di peyvên pirhêca de dengdêrê navîn tê şidandin:

avva sar

bavve min (bavê min); dakka wî (diya min, dayka min);

lakka birê min (zaroka birayê min)

ezî dellîzim; ezî deppîzim (ez dibihîzim)

dellegur (dêlegurg, gurga mê)

CÎNAV

Cînavên kesî yên xwerû:

ez, tü, ew, em hûn, ew (îde, îne)

Cînavên kesî yên çemandî/tewandî:

min, te, we//wê, (e)wî, me, we, wan (ew(a)na)

Cînavê vejer: xwe (xue, xe).

Cînavên nîşandêr:

va, vî, ve, van;

ew – van, ewan;

yên nêzîk: îva (nêr) – eva (mê), ew;

yên dûr: îha (nêr) – êha (mê);

Cînavên nisbî (di devokê de li gorî cinsan nagorin):

yehejmar: yê (ê); î, eha; pirhejmar: Mînak:

Du lakkêne minî hene, yê gir doxtire, yê biçûk hu debi.

Va texta kurt e, î dirêj bide min.

Jina Husên mangan dedoşi, yê min pez dedoşi.

Mange te pir şîr dedi, emma î min kem şîr dedi.

Keçikêne min dexûnin, eha gir le sinfa heştan i.

Ede ku van geppana depîstin, dekenîn (Yên ku ew gotin dibihîstin dikenîn).

kes (ek), her kes, tukes, her teba (her tişt), qet teba, tu teba (tu tişt)...

Cînavên enklîtîk/pêvekirî: -ê. Mînak:

Ew zû dirave merik dejmîri, ded-ê (Ew zû perê mêrik dijmêre û didi-yê).

Miştî kerî xwe wenda deki, ew pir l-ê (le+wê/wî) degeri.

BERHEVDANA RENG DÊRAN

komparatîv paşgira -tir tê bikaranîn; bo nimûne: çe – çetir; mezin-mezintir

sûperlatîv: en mezin, lap mezin... je safk mezin (ji hemûya mezin)

HOKER

çir(g), çiter (çawa)

kînge, çiqas/çend

safk (hemû),

kujan (kîjan)

Nimûne:

Tu çirg e? (Tu çawayî?)

Min weqas (weqes) be te got ku meçe mala cîrên, te ko neda geppê min!
(Min ewqas bi te re got ku neçe mala cîran, lê te guh ne da gotina min).

– wer(g) (bi vî awayî), hawa, hawer (bi wî awayî), weqas;

Wer meke, hawa bike! – (Wisa neke, weha bike!)

– nalî, nastîrê (mîna, weke);

Hokerên demî:

cara, car-cara; (carinan, hin caran)

duho (roja berî îro), huro (îro), suve (roja piştî îro), dusuve (du roj piştî îro), suve (danê sibê); nîro, êvarê, hişev, pêr (du roj berî îro), petrêr (sê roj berî îro), hisal, par (sala berî îsal), pêrar (du sal berî niha).

dêy (erê, belê), na/ne, belke

dê çe! – gelek baş!

DAÇEK

pêşdaçekên bingehîn:

be, de, je, le.

paşdaçekên bingehîn:

da, ra, ve

Nimûne:

Be min ra avni (nanni, xweyni) weyîn (Bi min re avê (nanê, xwê) bîne)

Le mal; lê ”de beroş da”:

Bavve min le mal e;

De (nav) beroş da xarin nemaye.

Komdaçeka komîtatîv: peve:

Ez peve hevale xwe deçime Lêçîn (Ez bi hevalê xwe ve diçim Laçinê);

Tu huro peve ke deşuxulu? (Tu îro bi kê re kar dikî?

le rev (li gel, li cem):

Were, le rev min rûni (Were, li cem min rûne).

GIRÊDEK

le, emma (ema, feqet, lakin)

çunku, bevika (ji ber ...):

Emî nikayin heqqîde xwe bixozin, bevika ku dewlete me tunnu. (Em nikarin mafên xwe bixwazin, ji ber ku dewleta me tune).

loman

HEJMAR

Hejmarên tekane 19- : yek, dü //düdü, sê//se// sise, çar, pyenc, şeş, heft, heşt, nehe.

Hejmarên ji 11 ta 19: 11- dew//tew yek; 12- tew du; 13-tew se; 14-tew çar; 15- tew pyenc; 16-tew şeş; 17-tew heşt; 18-tew heşt; 19-tew neh.

Hejmarên dehane bi du şêwazî tên hejmartin:

1) de//deh(e), bîst, si//se, çel, penci//pencdeh, şeş, hefta, heşt, no//noh.
2) 10-de(he); 20-bîst; 30- bîst deh; 40- du bîst; 50-du bîst deh; 60- se sê bîst; 70- se bîst deh; 80- çar bîst; 90-çar bîst deh.

21-bîst-i-yek; 22-bîst-i du; 23-bîst-se....

Hejmarên sedane: sed, dused, sesed, çarsed, pyencsed....

123 – sed-i bîst-i sise; 456 – çar sed-i pyenc-i şeş.

Hejmarên hezarane: hezar, duhezar, sehezar....

Hejmarên rêzî:

Ji bo çêkirina hejmarên rêzî paşgira “-an” tê bikaranîn:

roya şeş-an; sala pyenc-an...

NAVDÊR

Raveka pirhejmariyê : ”-an”, –ene, ”-îde”, ”-êde”, -in; nimûne:

Le Qûbadliye ti-y-êde kurmanc-an pir in (Li Qubadliyê gundên kurmancan pir in). Du-se ro-yan be şunda (Piştî bi du-sê rojan). Zaro-y-îde avva dekevin (Zarok(an) dikevin avê).

Manga-y-îde le çîyan deçeyrin. (Çêlek(an) li çîyan diçêrin)

Elîyî be tore masî-y-an degiri (Elî bi torê masiyan digirî).

Dar-îde le dor re-ne. (Dar(an) li dor rêne).

Be ro bav – dakke min-îde terin şuxul, ezekî le mektebe dexunim (Bi roj bav-dêya min diçin kar, ez jî li dibistanê dixwînim).

Pir hevale me-y-îde hene (Pir hevalên me hene).

Du lakke min-îde le Moskove dexunin (Du kurên min li Moskowê dixwînin).

Ew çû je dukane je Leyla ra kitab-ene hilgirt (Ew çû ji dikanê ji Leylê re kitêban kirî).

Le tiye me du bîst mal-ne hene, ew her du bîst mal-ne kurmanc in (Li gundê me çil mal hene, ew her çil mal kurmanc in).

Du-se kew-ede li sere tate hebûn (23- kew li serê zinarê hebûn).

Weke li zimanê edebî, di devoka KS de jî hemû navdêr raveka pirhejmariyê nagirin. Hin navdêr tenê bi yekhejmarê têne bikaranîn:

a) navdêrên eşya (herî (hirî), rûn, pendir, ard, ar (agir), şîr, k'ha (ka), toz, newut (neft), germî (pîlaw) .. wd);

b) navdêrên abstrakt, ên ku bi alîkariya suffîksên -î, -tî hatine çêkirin (dirêjî, mezinî, bilindî, hevaltî, merîtî (mirovatî),...);

c) navdêrên hereketê, yên ji lêkeran çêbûyî (viyexistin (a ar: vêxistina agir), tirsandin, çûyîn, hilgirtin...);

d) navdêrên hereketê, yên bi alîkariya lêkerên “kirin” û “bûn” (paqîşkirin, gewrkirin (sipîkirin), tewlihevkin, dirêjbûn, sarbûn, girbûn û wd);

e) navdêrên , ku wateya bûyer an kiryaran nîşan didin (ba, serma, hewa, arsim (grîpp), şuxul û wd).

Raveka cinsan:

Nêr (-î, -i, -e, -ê):

bivirek-î min

zaroyek-î be aqil

merîyek-î pîr

tîyan-ê wî têşî, lê tîyanek-î min têşî (diranekî min dêşe);

cîran-i me ademek-i çe yi (mirovekî baş e.)

Va lakk-ê min gir e (Ev kurê min ê gir e);

Çemandina navdêrên nêr:

ar-êr; aş-ê, k(h)a-kê, ga-gê, bira- birê

Eslan- Eslên

Laçîn- Lêçin

nêçîrvan- nêçîrvên, nan-nên, xizan-xizên; genim-gênim

Navdêrên mê (-a, -eki; -eke):

avv-a kaniye pir sar e

dakk-a min

xûşk-a min

mal-a met-a min

Le tiye me da malek-i filan heye (Li gundê me malekî ermeniyan/fileyan heye)

min sêvek-i sor da wî

Keçik-eki min le mektebe hu debi (Keçeke min li dibiştanê hîn dibe)

ÇEMANDINA LÊKERAN

**Gelo pêşgira berdewamiyê demên niha û roboriya domdar ”de-”
(kêm caran t-) ye:**

ezî de-şuxilim (ez kar dikim)

ez de-şixulim//de-şixuliyam

ezî ve-de-kim

min ve-de-kir

ezî te-rim (d(ih)erim, diçim)

ezî le-te-xim (lê dixim)

Xizanî hevdi te-xin (Zarok hevdu dixin);

Neyînîkirin:

ezî na-şixulim

ez ne-de-şixulim//ne-de-şixuliyam

ezî le-ne-xim

Pêşgira dema bêt (dema were, future): –e ye:

ez-e bi-şixulim

ez-e bixum; ez-e

Formên raweya indikatîv:

Dema niha (şixulîn, şandin, bûn)

ezî deşînim, deşixulim, debim

2. tuyî deşîni(i), deşixulî(i), debî(i)

3. ewî deşîni, deşixuli; debi

deşixulin, debin

emî deşînin, deşixulin, debin

hûnî deşînin, deşixulin, denin

ewî, ewîde deşînin,

Dema bêt:

1. eze bişînim, bişixulim, bibim

2. tuye bişîni(i), bişixulî(i), bibî(i)

3. ewe bişîni, bişixuli, bibi

eme bişînin, bişixulin, bibin

hûne bişînin, bişixulin, bibin

ewe bişînin, bişixulin, bibin

Formên raweya subjunktîv

şertanî: ez bişixuliyama; min î bixwara

Neyînîkirina raweya fermanî bi me- ye. Bo nimûne:

meke, mexwe, vemexwe, meşixul, wemeyîn (neyîne), rûmeyîn (rûnene),
vemeyex, rameyex, lemeyex (vênexe, ranexe, lênexe)!

PEYVNASÎ

Hin peyv di wê devokê de hene ku pir tên bikaranîn, lê li deverên din
yên kurmancî nayên bikaranîn an kêmtên bikaranîn:

efsirin (ezî tefsirim): serma kirin

gep kirin: axaftin, xeberdan

safk: hemû, gişk

peve (peve hevdi): bi hev re, pev re, bi ... ve (bi hevdu re)

xizan: zarok

çolik: toraq, lor

bivil: poz, bêvil

beçi:: tilî+pêçî

herd: erd

hisal; hiro; hişev: îsal. îro, îşev

tat: teht, zinar

rehet bûn: weştîyan

vederketin: derketin

vederxistin: derxistin

bûy: dewet, zemaven

bevika: (ji ber ..., ji ber sedema..)

dêy: erê, belê

PS: Strangotin û govendgirtina bi kurdewarî êdî nemaye. 40 sal berê tenê govenda Qaz-qaz dizaniyan...

Tiştêk ji folklorê jî ne maye.

Mînaekeke biçûk ji folklorê (Ji bo hezkirina zarokan):

Le pin siye dareke (Li bin siyê darekê)

Ez bikujim kareke

Her maleke pareke

Nimûne ji zargotina qeydkirî ya vê devokê:

Binêrin herwiha:

- Mihemed Hemkodî: Kurmanciya Celikan (Semsûr)
- Battal Battaloğlu: Devokeke Dîlokê/Entabê
- Peyam Aghdaşî: Kurmanciya Xorasanê (gundê Kelehnû)
- Îkram Baban: Devoka Panosê
- Reben Celikan: Kurmanciya reşîyan (Konya)
- Têngiz Siyabendî: Kurmanciya Ermenîstanê
- Sadiq Der Goyî: Devoka Goyan
- Oruç Sural: Devoka Xoçvanê (Erdexan)
- Amed Çeko Jîyan: Devoka Gurdilan (Xerzan, Sêrt)
- Fatih Aydin: Devoka Semsûrê

- Miradxan Şemzînî: Devoka Şemzînan
- Orhan Agirî: Kurmanciya herêma Agirî
- Îsmâîl Taha Şahîn: Devokan hacan ji eşîra ertoşîyan
- Raman Ehmed: Taybetmendiyên devoka Kobankî
- Youness Sheikh Nassan: Taybetmendiyên kurmanciya Efrînê
- Husein Muhammed: Taybetmendiyên kurmanciya Zaxoyê
- Qasimê Xelîlî: Taybetmendiyên kurmanciya Torê
- Mehdi Jafarzadeh: Kurmanciya Deregezê
- *Rêveberê Komeleya Nivîskarên Mezopotayayê

Girîngiya ziman û dîroka kurdan

□ Roza Metîna

Zimanê Kurdî yê di nava malbata Hînd Ewropayî de ye gelekî dewlemend e. Jêderka şariştanî û felsefeyêke kûr e. Çiqasî jî bi salan bi tundiyêke mezin rû bi rû mabe jî lê her li berxwe daye. Li dijî nîjadperestî û cihêkariyê hîn jî hewil dide li ser piyan bimîne. Gelek navdarên li cîhanê dema behsa zimanê kurdî dikin di warê dîrok û dewlemendiyê de hêjayî pesindayinê dibînin. Ne tenê ziman di heman demê de pesnê şariştanî û felsefeya kurdan jî vedidin.

Divê em dîroka zimanê kurdî bizanibin

Ji bo em dewlemendî û qiymeta zimanê xwe baştir bizanibin divê em dîroka zimanê kurdî bizanibin. Divê em guh nedin gotinên li dijî zimanê kurdî yên nîjadperestan. Em dema li dîroka zimanê kurdî dinêrin em dibînin ku çiqasî xwediyê wateyêke mezin e. Em ji fermenga etîmolojiyê dest pê bikin. Çar hezar sal berê ferhenga kurdî hebûye. Navê vê ferhengê yê 4 hezar sal berê sanskritçe (Hîndiya berê) Nirûkta Vedenga bû. Bi navê niha Nirxê Vedenga. Ev ferhenga etîmolojiyê ye. Hinek kesên nîjadperest û dijminên kurdan dema dibêjin «ma kurdî jî ziman e» bila binêrin ku dîroka zimanê kurdî çiqasî kevn e. Dema em li ferhenga etîmolojiyê ya kurdî û tirkî dinêrin em dibînin ku ya bi kurdî kevnartir û dewlementir e. Ya tirkî jî 950 sal berê hatiye nivîsandin.

Ferhenga 4 hezar sal berê

Em niha binêrin bê ev fergenga etîmolojiyê bi çi hawî bi çi armancê hatiye amadekirin. Zimanê ji Kurdiştanê li Îran, Anatolya, Îran, Belûcîştan, Hîndîştanê belav bû û ji tevahiya vê herêmê re Aryan tê gotin. Hindî navê Aryan pîroz dibînin. Li gor Hîndîştaniyên berê «axaftin û deng di nava kodên afrînêr de veşartiyê». Li gor wan di her deng û peyvên de kodên îlahî yên kûr hene. Loma peyvên Aryanî koka wan ji bo wan girîng bû. Loma ferhenga etîmolojiyê nivîsandin. Ev ferhenga kokên gotinên sanskritçe vedibêjin di heman demê de koka peyvên kurdî jî vedibêje. Çimkî milê malbata zimanê Aryan a Hînt Ewropayî kurmancî, zimanên hîndî, tatça, talişçe, belûçça, farisî, urdukî, peştûcî, gilakçî, mazanderancî, osetkî ye. Her wiha dora

du hezar sal berê ji aliyê mezinên kurdan pirtûka kurdî Avesta jî hatiye nivîsandin. Avesta ji 21 pirtûkan pêk tê. Di serdema êrişên Îskender de gelek ji van pirtûkan hatin tunekirin lê 3 heb gihaşt heta roja îro. Gelek pirtûk û jêderkên şariştaniyê yên kurdan ji aliyê êrişkaran ve hatine tunekirin.

Girîngiya ziman û dîroka kurdan

Kevneşopiya zimanê kurdî ya xwediyê şariştaniyeke kûr e divê baş bê famkirin. Heta neyê famkirin wê têra xwe û baş neyê paraştin jî. Kurdî ji Kurmancî, Soranî, Dimilkî, Kelhûrî, Lorî, Hewramî (Goranî) pêk tê. Kesên li ser zarava û etimolojiya kurdî ne xwediyê agahiyê ne dikarin gotinên eletewş ên mîna «kurmancî tenî ji 300 peyvan pêk tê» bikin. Lê dema em bizanibin bi dîrokê em rê nedin gotinên bi vî rengî. Tevî dîroka zimanê kurdî em dîroka gelê kurd jî divê baş bizanibin. Împeratoriya Medan berî zayinê 678»an de yanî nêzî du hezar 700 sal berê ava bû. Dîrokzanê serdema navîn Hayton wiha dibêje «et medi qui cordins» yanî «Medî ku ew kurd in» û zimanê vê şariştaniyê bi kurdî bû. Zimanê kurdî li gor lêkolînên Bedel Boselî herî kêr bûye zimanê 30 dewletên hatine avakirin. Di heman demê de medreseyan kurdan berî îslamê û piştî îslamê di 12 beşên cuda de perwerde daye. Di beşên zaniştê de jî perwerde hatiye dayin. Kesên ji dibistanên kurd mezûn dibûn ji wan re dazde dihat gotin. Ev tê wateya dozdeh. Çima 12? Ji ber tê wateya pisporiya di 12 beşên ilm û zaniştîyê de. Yê di dîroka cîhanê de robotê yekem îcat kiriye Ebûl Îz El Cezîrî. Ango Ebûl Îzê Cizîrî. Ew li dibistanên kurdan bi hînbûna 12 ilman pêş ket. Di qada nebatan de jî Ebû Henîfe Dînewerî yê kurd e. Ew jî li dibistanên kurd hîn bû. Bavê mûzika sîstematîk Mûhamed Erbîlî ye.

Zimanê kurdî û gramera wê xwediyê kevneşopiyeke girîng e

Di zimanê kurdî yê şariştaniyê de ji milyonekê bêtir peyv hene. Li gor Kovara Zaniştê ya Navneteweyî ya Scienceyê li gor gelek lêkolînan ziman ji cihên şoreşa çandinîyê lê pêk hatine derketiye. Ev lêkolînan li gor testên

DNAyê jî hatine kirin. Ev lêkolînên ku ji aliyê Zanîngeha Pensîlvanyayê û Zelandaya Nû Aûcklandê hatine kirin li ser Kovara Zaniştê ya Navneteweyî ya Scienceyê hat weşandin. Kesên dijminên zimanê kurdî ne naxwazin vê raştiyê bibînin û berovajî vê raştiyê dipeyivin. Lê ya rast em ji dîroka xwe haydar bin. Li ser vê yekê dixwazim du mînakên bidim; Hazim Hacani di pirtûka xwe ya erebî ya bi navê «Sefehatun Min Tarîxî'l-Kurd we Kurdistan» de wiha dibêje:»Hinek tabletên bi nivîsa mîxî ya bi kurdî hatine nivîsandin û behsa Tofana Nûh dikin hene. Ev tabletana niha li Muzeya Londrayê tên parastin. Li ser vêya di rojnameya wtu'r-Rafîdeyn" gotarek tê parvekirin. Di gotarê de tê gotin «Nivîsa mîxî ya bi zimanekî di roja me ya îro de bûyereke mezin e. Lê belê têra xwe nehatine danasîn ev jî bêbextiyek e. Ev bûyer kevneriya zimanê kurdî ya dîrokê nîşan dide».Li gor hinek çavkaniyan jî tê gotin Berî Zayinê di dawîya sedsala 4»emîn de bi hilweşandina Împaratoriya Ixmînî re kurd dev ji bikaranîna nivîsa mîxî berdidin û alfabeya Yewnanî û Aramî bi kar tînin. Hinek tekstên bi kurdî yê bi van alfabeyan hatine nivîsandin «Kîtabeyên Hewramî ne». Zimanê kurdî û gramera wê xwediyê kevneşopiyê girîng e.

30 pirtûkên kurdî yê li ser teknîk û zaniştê

Dema em li hinek lêkolînên din jî dinêrin em dîsa dibînin ku kurd di warê ziman, zanişt û dîrokê de çiqasî pêşketî ne. Mînakek vê lêkolînê bi vî rengî ye. Xelîfeyê Îslamê meraq dike ku xelqên qedîm kîja alfabeyê bi kar tînin. Berî 1165 sal berê Dîrokzanê Keldanî li ser vê yekê dixwaze pirtûkek bê nivîsandin. Bi Îbn Vahşiye didin nivîsandin. Îbn Vahşiye rave dike ku wî 30 pirtûkên bi kurdî yê li ser teknîk û zaniştê bi kurdiya resen dîtîye. Bi alfabeya bi navê Masî Soratî hatiye nivîsandin. Li gor van agahiyan alfeya kurdan a resen hebûye. Di van pirtûkanan de tê gotin kurd di warê cotkariyê de gelê herî baş e. Her wiha tê gotin Keldaniyên di warê zaniştê de gelekî baş bûn kurd di warê zaniştê de bi wan re di nava pêşbaziyê de bûn.